

Sümerbank'ın Van'daki Faaliyetleri ve Yapıları

Business and Buildings of Sumerbank in Van

Güler ÖZYILDIRAN

Assist. Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Architecture and Design, Department of Architecture, Van, Turkey
Dr. Öğretim Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Van, Türkiye
Orcid: 0000-0002-5656-9306 / E-mail: gulerozyildiran@hotmail.com

Kübra KANTAR

Graduate Student, Van Yüzüncü Yıl University, Graduate School of Natural and Applied Sciences, Landscape Architecture Program,
Van, Turkey
Yüksek Lisans Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Peyzaj Mimarlığı ABD, Van, Türkiye
Orcid: 0000-0001-5736-4284 / E-mail: mkubrakantar@gmail.com

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Özyıldiran, G. and Kantar, K. (2023). Business and buildings of Sumerbank in Van. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Republic Special Issue, 308-334.

Özyıldiran, G. ve Kantar, K. (2023). Sümerbank'ın Van'daki faaliyetleri ve yapıları. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cumhuriyet Özel Sayısı, 308-334.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 11 April/Nisan 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 16 October/Ekim 2023

Published/Yayın Tarihi: 29 October/Ekim 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: October/Ekim

Issue/Sayı: Republic Special Issue/Cumhuriyet Özel Sayısı **Pages/Sayfa:** 308-334

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Güler ÖZYILDIRAN and Kübra KANTAR).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Sümerbank, 1930'lu yıllardan 1990'lı yıllara kadar Anadolu'da yerli sanayinin kurulması ve yerli sanayi ürünlerinin herkese ulaşması için öncü bir kamu kurumu olmuştur. Sümerbank yapıları, mağazaları ve fabrika yerleşkeleri ile buldukları kentin, kent ve mimarlık tarihinin önemli yapılarını oluşturmuştur. Bu nedenle Van kenti açısından incelenmesi ve kayıt altına alınması önemlidir. Sümerbank tarihçesi içinde ise, Türkiye'nin en doğusundaki bölge müdürlüğü merkezi olması bakımından Van önemlidir. Ancak Sümerbank'ın Van'daki yapıları hakkında literatürde yeterince yazılı bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca, 1990'lı yıllardaki özelleştirmeler sonrası ve 2011 Van depremleri sonrası bu yapıların çoğu, fonksiyonu ile beraber değişim geçirmiş veya yıkılmıştır. Bu çalışmada, Sümerbank'ın Van'daki faaliyetleri ve yapıları hakkında mimarlık tarihi araştırması ile endüstri mirasının incelenmesi ve belgelenmesi hedeflenmiştir. Araştırma, bu yapılar hakkında ulaşılabilen resmi kayıtların ve projelerin incelenmesi, ayakta olan yapıların yerinde gözlenmesi, dönemin tanıkları ile söyleşiler ve tüm bu verilerin analizinden oluşmaktadır. Bu çalışma kapsamında, Sümerbank Van Bölge Müdürlüğü binası ve mağazaları, Sümerbank Van Deri ve Kundura Fabrikası, Van Yün İpliği Fabrikası incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Sümerbank, Mağaza tasarımı, Endüstri yapıları, Modern mimarlık tarihi, Van

Abstract

Sumerbank was a leading public institution for the establishment of local industries in Anatolia and making local industrial products accessible for everyone between the years of 1930s and 1990s. Sumerbank buildings, with its superstores and factory campuses, are significant examples for urban history and architectural history. Hence, analysis and documentation of these buildings are significant for Van. Moreover, within the history of Sumerbank, Van was a significant regional directorate center in the easternmost part of Turkey. However, Sumerbank buildings in Van are not well documented in the academic and architectural literature. After the privatizations of Sumerbank in the 1990s and the Van earthquakes in 2011, most of these buildings were changed or demolished. This study aims to assess and document the business and buildings of Sumerbank in Van, as an industrial architectural heritage. This research consists of examining the official records and projects that can be accessed about these buildings, surveying existing buildings, interviews and analyzing the collected data. In the context of research, Sumerbank Van Regional Directorate building and superstores, Sumerbank Van Leather and Shoe Factory, Van Wool Yarn Factory were examined.

Keywords: Sumerbank, Shop design, Industrial buildings, Modern architectural history, Van

Giriş

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren, ekonomik kalkınma için yerli mallara ve yerli sanayiye önem verilmiş, karma ekonomi modeli benimsenerek hem özel sektör teşvik edilmiş hem de devlet eliyle örnek işletmeler açılmıştır. Bu kapsamda, 1933 yılında kurulan Sümerbank, Anadolu'nun sanayileşmesi ve yerli sanayi ürünlerinin tüm Anadolu'ya ulaşabilmesi için öncü bir kurum olmuştur. Bankacılık, mağazacılık ve fabrika tesisleri ile tüm Anadolu'ya örnek bir kuruluş olarak yayılan Sümerbank, 1987 yılında özelleştirme kapsamına alınmaya kadar, 54 yıl büyüyerek hizmet sunmuştur. Anadolu'da var olan ham maddeleri sanayi ürünleriyle, iş gücünü çalışmayla, yerli mallarını kaliteyle buluşturmuştur. 1987 Yılından sonra Sümer Holding A.Ş. adıyla çalışmalarına devam eden eski Sümerbank işletmeleri, 1990-1995 dönemlerinde hızla özelleştirilmeye ve bu alandaki görevlerini özel sektöre devretmeye başlamıştır.

Sümerbank, cumhuriyet tarihinin önemli bir bölümünde, Anadolu'nun kentlerinde mağazacılık ve sanayileşme alanlarında hem önemli bir boşluğu doldurmuş hem de benzer alanlardaki özel kuruluşlar için mekânları ve işleyişi ile örnek teşkil etmiştir. Bu nedenle, cumhuriyet dönemi endüstri mirası denilince ilk akla gelen yapılar, Sümerbank yapılarıdır. Bu kapsamda, Sümerbank yapıları ve faaliyetleri, kent tarihi ve mimarlık tarihi açısından araştırılması ve belgelenmesi gereken önemli bir konudur. Van kenti de Sümerbank'ın en doğudaki bölge müdürlüğü merkezi olması, mağazacılık alanında ilklerden, sanayileşme açısından da geç dönem kurulan örneklerden olması bakımından önemlidir. Ancak en doğuda olması ve fabrikalarının da geç dönemlerine doğru kurulmaya başlaması nedeniyle, Van'daki yapıları ve faaliyetlerinin dönemin Sümerbank literatüründe yer alamadığı görülmüştür, hakkında yazılı bilgi yok denecek kadar azdır. Günümüzdeki geriye dönük Sümerbank araştırmalarına dayanan yayınlarda da Van hakkında yazılı bilgiye ulaşılamamıştır. Bu durum, Van'ın geçmiş Sümerbank literatüründe yeterince yer alamamış olması, günümüzde de yapılarının tanınmayacak kadar değişmiş olması veya yıkılmış olması nedenleriyle araştırmacılar tarafından fark edilememiş olması şeklinde yorumlanabilir. Bu da önemli bir kentin önemli endüstri mirasının kaydedilemeden unutulmak üzere olduğunu göstermektedir. Bu eksiklikten yola çıkılarak, bu araştırmada amaç, Sümerbank'ın Van'daki faaliyetlerini, bu faaliyetlerinde kullandığı yapı ve yerleşkeleri tespit etmek, kent belleğindeki ve mimarlık tarihindeki durumunu incelemek, günümüzdeki durumlarıyla da karşılaştırarak, belgeleyip, bu alandaki gelecek çalışmalar için araştırma altlığı oluşturmaktır.

Çalışmanın birinci bölümünde endüstri mirası ve Sümerbank hakkında araştırmalara dayanan literatür taraması sunulmaktadır. İkinci bölümünde Van'daki Sümerbank faaliyetleri ve yapıları hakkında kullanılan materyal ve araştırma yöntemi hakkında ayrıntılı bilgi verilmektedir. Araştırma, ulaşılabilen sınırlı sayıda eski belge, çizim ve fotoğrafın yanında, ağırlıklı olarak sözlü tarih çalışması ve dönüşmüş veya yıkılmış alanın yerinde gözlenmesine dayanmaktadır. Üçüncü bölümde, cumhuriyetin ilk yıllarında Anadolu'nun sanayileşmesinde Sümerbank'ın rolü ve Van'ın 1970'li yıllara kadar sanayileşme öncesindeki durumu analiz edilmektedir. Dördüncü bölümde Sümerbank Van Bölge Müdürlüğü ve doğuya özgü tasarlanan mağazaları sunulmaktadır. Beşinci bölümde Van'da Sümerbank tarafından planlanarak kurulan ilk fabrika olan Sümerbank Deri ve Kundura Fabrikası incelenmektedir. Altıncı bölümde ise, özel sektör bünyesinde kuruluşuna başlanılan ancak sonradan Sümerbank bünyesinde işletilen Van Yün İpliği Fabrikası ele alınmaktadır.

1. Endüstri Mirası ve Sümerbank Hakkında Araştırmalar

“Endüstri mirası” kavramının en önemli tanımı, ICOMOS-TICCIH (2011) “Dublin ilkeleri”nde yer almaktadır. “Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi” ifadesinin İngilizce (International Council on Monuments and Sites) kısaltmasından oluşan ICOMOS, tarihi anıtlar ve sitlerin korunması ve değerlendirilmesine yönelik ilkeler, teknikler ve siyasetler geliştirmek ve ilgili her türlü araştırmayı desteklemek ve yönlendirmek amacıyla 1965 yılında Varşova'da kurulmuştur. Paris'te bulunan ICOMOS Uluslararası Belgeleme Merkezi'nin mimarlık mirasıyla ilgili arşivlerini oluşturmaktadır, Dünya Mirası Listesi için UNESCO'ya danışmanlık yapmaktadır. 1973 yılında İngiltere Ironbridge'de düzenlenen Endüstri Mirasının Korunması Uluslararası Konferansı'ndan sonra, “Endüstriyel Mirasın Korunması Uluslararası Komitesi” ifadesinin İngilizce (The International Committee for The Conservation of The Industrial Heritage) kısaltmasından oluşan TICCIH oluşmuştur ve endüstri mirası konusunda ICOMOS'a danışmanlık yapmaktadır. Kısa adı “Dublin ilkeleri” olan “Endüstri mirası siteleri, yapıları, alanları ve peyzajlarının korunması için ICOMOS-TICCIH ortak ilkeleri”, ICOMOS'un 28 Kasım 2011'de yapılan genel kurulunda kabul edilmiştir. Toplam 14 maddeden oluşan bu ilkelerin birincisi “endüstri mirası” tanımını içerir ve Prof. Dr. Zeynep Ahunbay'ın Türkçe çevrisi ile şu şekildedir:

Endüstri mirası sitler, yapılar, kompleksler, alanlar ve peyzajlar yanında, onlarla ilgi makineler, eski veya devam eden sanayi süreçleri, hammaddelerin çıkarılması, ürüne dönüştürülmesi ve ilgili enerji ve taşıma altyapıları hakkında veri sağlayan nesnelere veya belgelerden oluşmaktadır. Eski veya yeni, sanayi süreçlerini üretmek ve ürünleri daha geniş pazarlara dağıtmak için hammadde sağlayan doğal

kaynaklara, enerji ve taşıma ağlarına bağlı olduklarından, endüstri mirası kültürel ve doğal çevre arasındaki derin bağı yansıtır. Hem taşınır ve taşınmaz varlıkları kapsar, hem de teknik bilgiler, işin ve çalışanların organizasyonu, toplulukların yaşamını biçimlendiren ve toplumlara, genelde dünyada büyük düzen değişikliklerine yol açan karmaşık sosyal ve kültürel mirasla ilişkili soyut boyutları bulunmaktadır (ICOMOS-TICCIH, 2011, madde-1).

Mimarlık araştırma alanı olarak “endüstri mirası ve korunması” konusu, daha genel çerçevede “modern mimarlık mirası ve korunması” konusuna dayanmaktadır. Bu alanda dünya çapında en yaygın ve etkili çalışmalar yapan oluşum, 1988 yılında kurulan “DOCOMOMO_International”dır. Adını “modern hareketin binalarının ve çevrelerinin belgelenmesi ve korunması” ifadesinin İngilizce (Documentation and CONservation of Buildings, Sites and Neighborhoods of the MODern MOVement) kısaltmasından alan bu oluşum, 2002 yılından beri düzenlediği uluslararası bilimsel konferanslarla, modern mimarlık mirasının tespit edilip, belgelenmesi ve korunması için çalışmalar yapmaktadır. Bu alanda dünyanın birçok ülkesinde alt çalışma grupları oluşmuştur. “DOCOMOMO_Türkiye Çalışma Grubu”, ilk olarak 2002 yılında ODTÜ Mimarlık Fakültesi’nde gerçekleştirdiği konferansla, Türkiye’de modern mimarlık ürünlerinin tespiti ve belgelenmesi için çalışmalar başlatmıştır ve “modernizmin yerel açılımları” başlığıyla düzenli olarak her yıl başka bir şehirde başka bir üniversite ev sahipliğinde düzenlediği bilimsel toplantılarla, bu alanda Türkiye envanteri oluşturmak için kapsamlı bir çalışma yürütmektedir. Uluslararası DOCOMOMO konferanslarının dokuzuncusu da 2006 yılı Eylül ve Ekim aylarında ODTÜ ve Yıldız Teknik Üniversitesi ev sahipliğinde Türkiye’de gerçekleşmiştir. Ardından, Mimarlar Odası Ankara Şubesi’nin akademik süreli yayını olan Dosya dergisinin, Doç. Dr. Haluk Zelef editörlüğünde 2006 Kasım ayında yayımlanan 3. sayısı da “endüstri mirası” teması ile yayımlanmıştır. Bu adımlar, Türkiye’de modern mimarlık mirasının, daha özelden de endüstri mirasının tanınması, tespiti, belgelenmesi ve korunmasına yönelik önemli başlangıçlar olmuştur.

Zelef (2006), Dosya 3. sayısının önsözünde, Türkiye’de endüstri mirasına karşı mevcut yaklaşımı, Osmanlı dönemi ve Cumhuriyet dönemi olarak iki kategoride açıklamıştır. Türkiye endüstri tarihinin önemli isimlerinden Alman mimar Wolfgang Müller-Wiener’in bu konudaki tespitlerine işaret ederek, “teknik nitelikli yapıların Osmanlı mimarisinin uygulamalarında hep önemli bir yer tutmasına karşın, incelemelerde anıtların yanında ‘üvey evlat’ muamelesi gördüğünü”, kitaplarda ve seyahatnamelerde de hep geri planda kaldığını aktarmıştır. İstanbul’un siyasi ve ticari başkent özelliği yanında 19. yüzyıl sanayileşme çabalarının da merkezi olduğunu vurgulayarak, bu önemli yapı grubu hakkında araştırma ve koruma çalışmalarının geçmişte ihmal edildiğini ancak son yıllarda Feshane, Silahtarağa Elektrik Santrali örneklerinde görüldüğü gibi koruma ve yeniden işlevlendirme çalışmalarının önem kazanmaya başladığını ifade etmiştir. Cumhuriyet dönemi endüstri mirasının ise henüz benzer bir ilgiye kavuşmadığını belirterek, bu durumu şöyle açıklamıştır:

Bu dönemin yapıları göreceli olarak belki sayıca daha fazla oldukları için, ya da ‘nostalji’ duygularını besleyecek mimari öğelere sahip olmadıklarından benimsenmeye değer görülmemekte ve üzerinde yer aldıkları değerli arsalar nedeniyle yok edilmesi gereken birer hurda olarak değerlendirilmektedirler. Bu yapıların envanter çalışmalarının bile tam anlamıyla yapıldığı söylenemez (Zelef, 2006, s. 5).

Bu tarihten sonra, başta DOCOMOMO_Türkiye çalışmaları olmak üzere, cumhuriyet dönemi endüstri mirasına yönelik envanter ve araştırma çalışmaları hız kazanmıştır. Araştırılan endüstri yapı ve yerleşke gruplarının başında ağırlıklı olarak Sümerbank yapı ve yerleşkeleri yer almıştır. Kayseri, Nazilli gibi örneklerde yerleşke ve yapılar üniversitelere devredilerek, koruma altına alınmış, daha kapsamlı araştırmalar yapılmak üzere zemin oluşturulmuştur. Sümerbank konusu, mimarlık, tasarım, planlama alanlarında tez araştırmalarına da önemli bir odak olmaya başlamıştır. YÖK tez merkezindeki tez başlıklarında “Sümerbank” ifadesi taratıldığında, mimarlık, tasarım ve planlama alanlarında 2002’den günümüze 6 doktora tezi ve 15 yüksek lisans tezine ulaşılmıştır. Belli bir temanın veya belli bir kentin odağında Sümerbank yapılarını araştıran bu tezler, literatür taramalarında konuyu daha genel çerçeveden ele aldıkları için, başka çalışmalara da ilham verebilmektedir. Ancak yazının başında da değinildiği gibi, hiçbirinin içeriğinde Van’daki Sümerbank yapıları ve faaliyetleri hakkında yazılı herhangi bir bilgi yer almamıştır. Günümüzdeki yapılarının 2011 Van depremleri sonrası yıkılmış veya fonksiyonu ile beraber tanınmayacak kadar dönüşmüş olması, bu kapsamda Van’da yapılabilecek araştırmaları kısıtlamaktadır. Yukarıda bahsedilen “2011 Dublin ilkeleri”, “endüstri miras alanları ve yapılarının sürdürülebilir biçimde korunması için en uygun yol özgün kullanımlarının sürdürülmesi veya uygun yeni kullanımlar bulunması” olarak açıklamıştır (ICOMOS-TICCIH, 2011, madde-10). Van’daki örneklerdeki gibi, bu yapıların terk edilmesi veya işlev değişikliği durumlarda yapılması gerekenleri ise 12. maddesinde şöyle açıklamaktadır:

Endüstri mirası alan ve yapılarının terk, işlev değişikliği ve/veya uyarlaması söz konusu olduğunda, bileşenlerin yıkımı ve malzemelerin taşınması dahil tüm işlemler, örneğin bileşenlerin yıkımı, makinelerin sökülmesi, kayıt altına alınmalıdır. Bileşenlerin endüstri süreçlerinin parçası olarak biçimleri,

işlevleri ve yerleri ayrıntılı olarak belgelenmelidir. Çalışanların iş süreçleri ile ilgili sözlü ve yazılı hikâyeleri toplanmalıdır (ICOMOS-TICCIH, 2011, madde-12).

Eski işlevini yitirerek dönüşüm geçirmiş veya yıkılmış endüstri mirası hakkında geriye dönük olarak nasıl bir araştırma yürütülebileceğine dair önemli bir örnek, 2009 yılında Prof. Dr. Ali Cengizkan tarafından derlenerek hazırlanan “Fabrika’da Barınmak” kitabı olmuştur. “Erken cumhuriyet döneminde Türkiye’de işçi konutları: yaşam, mekân ve kent” açıklaması ile yayımlanan bu kitap, Kayseri, Nazilli, Malaya, Bursa gibi çok sayıda fabrika yerleşkesini, üretim yapıları yanında konutları ve sosyal alanları ile büyük bir yaşam alanı olarak ele almaktadır. Kitabın son bölümünde Cengizkan (2009) araştırma yöntemi hakkında şu açıklamalarda bulunmuştur:

‘Fabrikada Barınmak’ başlığıyla araştırma ışıldığını ulusallaşma ve modernleşme aracı olarak sanayi ve üretim kuruluşlarına, bunların kurulma gerekçeleri, varlıkları ve işletimlerine yöneltilen böyle bir çalışma, özellikle Türkiye’de kendi ön-araştırma alanlarını da beraberinde geliştirmek, adeta bir veritabanı oluşturmak durumunda: Bir mimarlık tarihçisi gibi alan ve arşiv araştırması yapacaksınız; bir iktisat tarihçisi gibi dönemin üretim ve finansla ilgili bilgileriyle besleneceksiniz; bir planlama tarihçisi gibi şehir planlama bilgisi toplayacak ve varsa planın mantığını deşifre etmeye çalışacaksınız; bir kent tarihçisi gibi fabrikanın eklendiği ve varlığını sürdürdüğü yerleşimi, kasabayı, kenti, inceleyeceksiniz; bir toplumsal tarih yazarı gibi, içinde barınılan fabrikanın insan bedeni ve insane ilişkileri üzerinde ve giderek yerleşim genelinde, kentin gelişmesi açısından topluluk yaşamı ve toplumsal ilişkiler açısından nasıl sonuçlara yol açabileceğini anlaşılabilir kurgulara bağlamaya çalışacaksınız (Cengizkan, 2009, s. 255).

Bu açıklama, Van’daki Sümerbank yapıları örneklerdeki gibi hakkında yazılı bilgi neredeyse hiç olmayan, büyük ölçüde yıkılmış, kalan yapıları da büyük dönüşüm geçirmiş bir ortamda, araştırmanın nereden başlaması gerektiğine dair önemli bir yol göstermektedir. Bu kapsamda, sadece mevcut tekil yapıların mimari detayları ile incelenmeye çalışılmasının ötesinde, mimarlık tarihi, iktisat tarihi, kent tarihi, kent belleği gibi çok genel bir perspektiften çerçeve çizerek araştırmaya başlanmasının önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Son dönemde, Sümerbank’ta geçmişte üretilen ürünlerin tasarımları ve bu ürünlerin üretim mekânlarının işleyiş şekli, tasarım ve mimarlık alanlarında önemli bir araştırma konusu olarak gündeme gelmiş, önemli koleksiyonların toplanmasına, sözlü tarih çalışmalarının yapılmasına ve bunların sonucu olarak sergilerin ve yayınların hazırlanmasına başlanmıştır. Bu kapsamda hazırlanan iki önemli serginin görselleri, Şekil 1’de gösterilmektedir. Bu sergilerden ilki, Çankaya Belediyesi Çağdaş Sanatlar Merkezinde 2018 yılında açılan “Bir Ulusu Giydirmek:1956-2000 Yılları Arası Sümerbank Desenleri” sergisidir. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi tarafından Nazilli Basma Sanayi Müessesesine ait arşiv ve İzmir Ekonomi Üniversitesi tarafından İzmir Halkapınar Basma Sanayi Müessesesine ait arşiv toplanıp koruma altına alınmıştır. Bu arşivlerden yola çıkılarak, İzmir Ekonomi Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi tarafından hazırlanan sergide, 1930-2000 yılları arasında dünya kültür ve moda tarihinin önemli olaylarını ve bunların Türkiye’deki yansımalarını 10’ar yıllık periyotlar halinde bir zaman çizelgesi üzerinde göstermeye çalışılmıştır ve Sümerbank’ın kumaşları ve özgün desenleri ile ulusal bir tekstil desen üslubu ve moda oluşturduğu vurgusu yapılmıştır (Çankaya Belediyesi, 2021). İkinci sergi ise, Kundura Hafıza Kültürel Mirası Koruma Derneği tarafından eski Sümerbank Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası yerleşkesinde 2021 yılında açılan “Kundura’nın Hafızası: Bir Fabrikaya Sığan Dünya Sergisi”dir. Temelleri 1800’lerin başına dayanan ve 1999 yılına kadar uzun bir üretim serüveni olan fabrikanın, İstanbul’un en önemli endüstri miraslarından biri olarak korunması için 2015 yılında “Kundura Hafıza Projesi” başlatılmıştır. Bu çalışmaların ilk sonuç ürünü olarak da 2021 yılında bu sergi, fabrika döneminde ahşap ayakkabı kalıplarının üretildiği Marangozhane binasında açılmıştır ve Sac Ambarı’nda da fabrika döneminde kullanılan el aletleri ve makineler sergilenmektedir. Sergide fabrika alanının, içindeki kreş, kantin, sinema, sağlık ocağı, kütüphane gibi birimleri ile zamanında yaklaşık üç bin işçi, memur ve ailelerinin önemli bir yaşam alanı olduğu, gündelik hayatla üretim faaliyetinin iç içe geçtiği ve 2000’li yıllara kadar Beykoz ilçesinin, sosyokültürel ve ekonomik yapısının gelişmesinde önemli bir rol oynadığı vurgulanmaktadır (Beykoz Kundura, 2021). Bu sergi örnekleri, Van’da Sümerbank bünyesinde yapılan üretimlere dair yeterli envanter toplanabilmesi halinde gelecekte yapılabilecek çalışmalara örnek oluşturmaktadır.

Şekil 1

Sümerbank'ın ürün tasarımları ve mekânları hakkında 2018 günümüzde düzenlenen iki önemli serginin afiş ve fotoğrafları; a&b) "Bir Ulus Giydirmek: 1956-2000 Yılları Arası Sümerbank Desenleri Sergisi", Çankaya 2018; c&d) "Kundura'nın Hafızası: Bir Fabrikaya Sığın Dünya Sergisi", Beykoz 2021

Kaynak: a&b) <https://www.cankaya.bel.tr/news/8481/11-Bin-Kisi-Gecmise-Yolculuk> ;

c&d) <https://beykozkundura.com/sergianasayfa>

Van'daki Sümerbank yapıları ve faaliyetleri hakkında, yazılı bilgi ve belge eksikliği yanında, 2011 depremleri sonrası yapıların yıkım veya dönüşümleri ile ilgili olarak, 2011 Dublin ilkeleri 12. maddesinde belirtilen türden kayıtların alınmadığı veya ulaşılabilir arşivlere eklenemediği görülmektedir. Bu çalışmada, bahsi geçen araştırma kısıtları dikkate alınarak, Van'daki yapıların mimari detayları ile incelenmeye çalışılmasının ötesinde, Cengizkan'ın (2009) ifade ettiği yöntemle, ilk etapta Van'daki Sümerbank yapıları ve faaliyetlerine dair ulaşılabilen tüm bilgi ve belgelerle, mimarlık tarihi, iktisat tarihi, kent tarihi, kent belleği gibi çok genel bir perspektiften çerçeve çizerek çalışmaya başlamanın önemli olduğu anlaşılmaktadır.

2. Araştırma Yöntemi

Sümerbank ve Van hakkında ayrı ayrı çok sayıda yazılı kaynaklar ve araştırmalar olsa da Sümerbank hakkındaki yazılarda Van'a dair, Van hakkındaki yazılarda ise Sümerbank'a dair yazılı bilgi yok denecek kadar azdır. Bu nedenle, Van'daki Sümerbank yapılarını inceleyen bu çalışma, temel olarak üç kaynağa dayanmaktadır: 1) ilgili kurumların ve belediyelerin arşivlerinden Sümerbank'a dair ulaşılan yapı ve yerleşke projelerinin temin edilip incelenmesi, 2) yapıların yerlerinin tespit edilmesi ve ayakta olanların mevcut durumlarının incelenmesi, 3) Sümerbank'ın Van'daki faaliyetlerine tanık olmuş, o dönemi kent belleğinde hatırlayan Van kent sakinleri, mağaza müşterileri, mağaza veya fabrika çalışanları ve Van'daki faaliyetleri bilen uzmanlar ile söyleşiler.

Çalışma kapsamındaki söyleşiler temel olarak üç kategoride tanımlanabilir: Birinci kısmı, özel randevu ile gerçekleştirilip, isimler ve görüşmeler kayıt altına alınarak gerçekleştirilmiştir. Bu söyleşiler, tam isim ve tarihleri ile atıf yapılarak yazılmıştır. İkinci kısımdaki söyleşiler ise, kent belleğindeki Van Sümerbank Mağazası veya eski fabrikalar hakkında, ulaşılabilen eski kullanıcılar ve çalışanlar ile doğaçlama gelişmiştir. Bu süreçte çok sayıda kişiden kısa bilgiler alındığı için, bu kısma ait söyleşilerde söyleşiyi yapan kişi olarak Kantar (2022) şeklinde atıf yapılmıştır. Söyleşilerin üçüncü ayağında ise, Van Sümerbank Mağazası veya eski fabrikalar ile ilgili dönemin uzmanları ve yöneticileri ile yapılan söyleşiler yer almaktadır.

Bu söyleşilerin birinci kısmında; 1) Haydar İnan, Sümerbank Van Mağazası'nın 4. ve son müdürü olarak ve özelleştirme mağaza binasının günümüzdeki mülk sahibi olarak deneyimleri (İnan, 2021), 2) Cem Altay, mağazanın 1974 tarihli projesinde imzası olan (ama hayatta olmayan) Yüksek Mimar Mühendis Erol Altay hakkında bilgileri (Altay, 2021), 3) eski Sümerbank Van Deri ve Kundura Fabrikası yerleşkesini kullanan Van İŞGEM'in yönetim kurulu başkanı Mahmut Gedik de yerleşkenin bugünkü kullanımı (Gedik, 2022) hakkında bilgileri paylaşarak, çalışmaya önemli katkı sağlamıştır. İkinci grup söyleşilerde ise çok sayıda Van kent sakini eski kente dair hafızalarında kalanları paylaşarak, Sümerbank'ın kent belleğindeki yeri hakkında ipuçları sunmaktadır. Bu kapsamdaki veriler, yazılı olmayan hafızanın yanıltıcı olabileceği düşüncesi ile birbirinden farklı ortamlardaki çok sayıda kişiden toplanan verilerle karşılaştırılarak, çapraz doğrulaması sağlanarak değerlendirilmiştir.

Konu hakkındaki uzmanlar ve yöneticiler ile gerçekleştirilen üçüncü grup söyleşiler, konunun yerel boyutunun ötesinde ulusal ve evrensel ölçekte incelenmesini sağlamıştır. Bu kapsamda, Sümerbank Van Yün İpliği Fabrikası'nda 1989-1993 yılları arasında mühendis olarak çalışmış, İşletme Şefliği ve İşletme Müdür Yardımcılığı yapmış, Van YYÜ öğretim üyesi Doç. Dr. Menderes Koyuncu, başta Van Yün İpliği Fabrikası olmak üzere Van'daki Sümerbank fabrikaları işleyişi ve Anadolu'daki diğer fabrikalarla ilişkisi üzerine deneyimlerini anlatmıştır (Koyuncu, 2022). Mağazalar hakkında bir makalesinden (Şumnu, 2020) yola çıkılarak ulaşılan Başkent Üniversitesi'nden Doç. Dr. Umut Şumnu ise içinde Van Bölge Müdürlüğü mağaza bilgilerinin de yer aldığı tek kaynak olan Sümerbank 1985 kataloğunu paylaşmıştır. Sümerbank üretimleri (halı, cam, deri) hakkında çok

sayıda kitabı olan, Mimar Sinan Üniversitesi Mimarlık Fakültesi emekli eski dekanı Prof. Önder Küçükerman, 1984-1992 yılları arasında Sümerbank/Sümerhalı yönetim kurulu üyesi ve tasarım yöneticisi iken yaptığı Van gezilerinden hatırladığı gözlemlerini iletmiştir (Küçükerman, Ö., 2022). Akademiden (günümüzdeki Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesinden) 1963 yılında yüksek iç mimar olarak mezuniyetinden, 1988 yılına kadar Sümerbank'ta çalışmış, Sümerbank Alım Satım Müessesesinde uzun yıllar inşaat emlak müdürü olarak çalıştıktan sonra 1988 yılında emekli olmuş Gözen Küçükerman ise, Van dâhil, Türkiye'deki çok sayıda Sümerbank mağaza binası seçiminde ve iç mekân tasarımında yer almış bir isim olarak deneyimlerini paylaşmıştır.

Bu araştırma kapsamında yararlanılan başlıca yazılı kaynaklar, Van Valiliğinin 1968, 1973 ve 1998 yıllarında hazırlanmış olduğu il yıllıklarıdır. Cumhuriyetin 45., 50. ve 75. yıllarında, Türkiye genelinde her il için valiliklerce hazırlanmış olan bu yıllıklar, yazıldıkları dönem içerisinde, üzerinden fazla zaman geçmeden resmi kaynaklardan elde edilen bilgilere dayanılarak yazılmıştır ve hakkında kent ve mimarlık tarihine dair az bilgi bulunan Anadolu kentleri için en güvenilir başlıca yazılı kaynakları oluşturmaktadır (Özyıldırım, 2017). Bu kaynaklarda, Van Yün İpliği Fabrikası dışında Sümerbank yapıları ve faaliyetleri hakkında fazla bilgi bulunamamıştır ancak dönemin kentini anlamak ve kent görsellerine ulaşmak için önemli bir referans olmuştur. İlave olarak, Kültür Bakanlığının (1995) hazırladığı "Van" kitabı ve Yüzüncü Yıl Üniversitesinin (1993) "Van Kütüğü" kitabı da bu alanda önemli kaynak olarak değerlendirilmiştir.

Sümerbank geneli hakkındaki kaynaklarda, tüm fabrika ve tesislerinin dökümünü yapan, kronolojik tarihçesini veren bir kaynağa ulaşamamıştır. Bu kapsamda bulunabilen en kapsamlı yayın, Koraltürk'ün (1997) Sümer A.Ş. yayını olarak Sümerbank'ın genelini anlattığı kitabıdır ancak Sümerbank'ın genelini anlatan bu kaynakta da Van'daki çalışmalara ve yapılara dair veri bulunamamıştır. Sümerbank'ın özelleştirme çalışmalarına ve yapılarının sonraki kullanımına dair yazılı veriler ise Sümer Holding A.Ş. (2021) web sayfasından ve Van İŞGEM (2022) web sayfasından temin edilmeye çalışılmıştır.

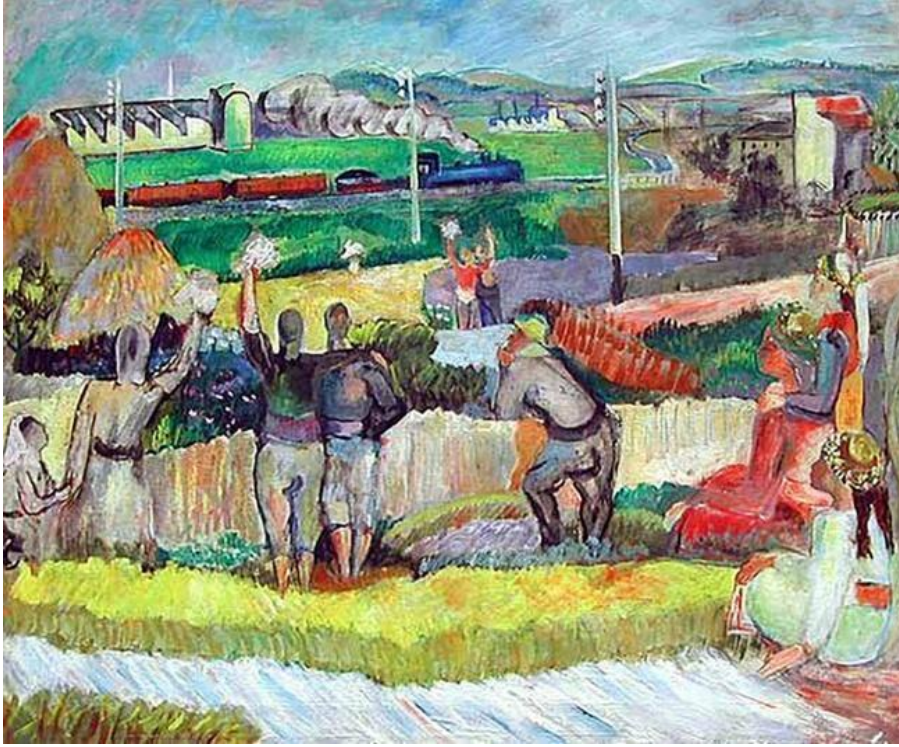
Bu araştırma, Van'daki Sümerbank yapılarını inceleyen ilk araştırmalardan olduğu için, sonraki araştırmalara ışık tutacak altlık oluşturabilecek şekilde konuyu en genel başlıkları ile inceleyip sunmak, araştırma materyalleri hakkında ayrıntılı bilgi vermek ve ulaşılan görsel malzemeleri paylaşmak hedeflenmektedir. Bu yayından sonra, araştırmanın detaylarının, daha özelleşmiş konu başlıkları altında, sonraki yayınlarda paylaşılması düşünülmektedir.

3. Cumhuriyetin ilk yıllarında Anadolu'nun sanayileşmesinde Sümerbank'ın rolü ve Van'ın 1970'li yıllar öncesindeki durumu

Cumhuriyetin ilk yıllarında kalkınma için önem verilen konuların başında, demir yolları ile Anadolu'nun her yerine ulaşılabilirliğin sağlanması, nitelikli eğitiminin her yere ulaşması, iş gücünün ve yerli kaynakların değerlendirilerek, yerli sanayinin gelişmesi yer almaktadır. Nüfusun büyük çoğunluğunun köylerde yaşadığı, ekonominin önemli bir kısmının ziraat odaklı olduğu bu dönemde, ressam Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun Anadolu gezileri sonrası 1935 yılında tamamladığı tablo, dönemin önceliklerini özetler niteliktedir. Şekil 2'de, rengarenk tarlalarında ziraat ile uğraşan köylüler, yakınlarına kadar gelen ilk treni mutlu bir şekilde selamlarken, trenin geçtiği yolların hemen arkasında da ürünlerini değerlendirebilecekleri fabrikalar görülmektedir. Grafik sanatçısı İhap Hulisi Görey de Sümerbank'a kurumsal kimlik oluşturmak ve faaliyetleri hakkında halkı bilinçlendirmek için hazırladığı afişleri ile o dönemi anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bu afiş çalışmalarından, banka, mağaza, kundura ve yün üzerine seçilen dört örnek Şekil 3'te gösterilmektedir.

Şekil 2

Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun "İlk Geçen Treni Seyreden Köylüler" isimli tablosu, 1935.

Kaynak: TRT2 twitter hesabı.

Şekil 3

İhap Hulusi Görey imzalı Sümerbank afişleri; a) banka; b) mağaza; c) Beykoz kundura; d) Feshane, Hereke ve Bünyan yün kumaşları (Koraltürk, 1997).

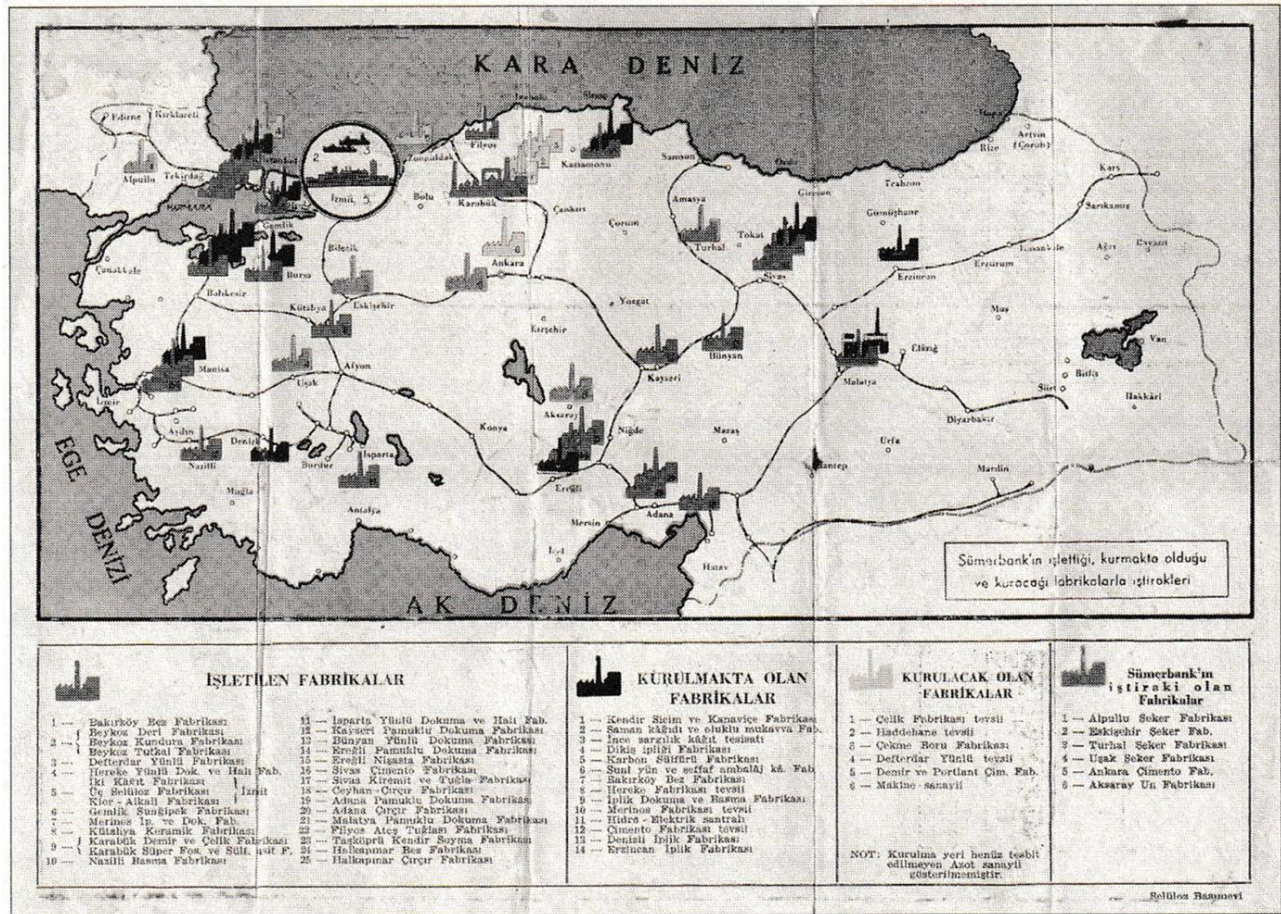

Kaynak: Koraltürk, 1997.

Sümerbank'ın Van'daki çalışmalarının, Türkiye genelindeki durumunu ve konumunu araştırırken, bu kapsamda hazırlanan fabrikaları gösteren haritalar incelenmiştir. Şekil 4'teki Sümerbank haritasında, kurulmuş ve kurulmakta olan fabrikalar arasında Van ve yakın çevresinde fabrika olmaması dikkat çekicidir. Üzerinde tarih yazılmadığı için dönemi bilinmeyen ama açılacak fabrikalar listesine bakarak, 1950'li yılların başında veya öncesinde hazırlandığı tahmin edilen bu haritada, tüm bu fabrikaların demir yolları üzerinde (ve hatta bazılarının da limanlar yakınında) olduğu, fabrika gibi bir tesisin kurulması için öncelikle demir yolu gibi ekonomik ve hızlı ulaşımın çözülmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Haritada, demir yolu hattının Van'a ulaşmadan Siirt'te sonlanmış görünmesi, o dönemde Van ve yakın çevresinde neden kurulmuş veya kurulması planlanan bir fabrika olmadığı konusunda fikir vermektedir. 1967 ve 1973 il yıllıkları incelendiğinde, yılın büyük bölümünü karlı geçiren dağlık bir coğrafyada bulunan Van'ın kara yolu ulaşımı probleminin, (Van Gölü'nün her iki tarafından geçen kara yolunun tamamlanması ile) ancak 1960'lı yıllara doğru çözülebildiği, Siirt'e kadar uzanan demir yolu hattının Tatvan'a kadar gelip, Van Gölü üzerinden vagonlu feribotla devam edip, Van İskelesi'nden İran'a uzanmasının da 1970'li yılları bulduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, kentte sanayi ve turizm üzerine yapıların neden 1970'li yıllar ve sonrasında başlayabildiğini de açıklamaktadır.

Şekil 4

Sümerbank'ın işlettiği, kurmakta olduğu ve kuracağı fabrikalarla iştirakleri haritası, Selüloz Basımevi (Cengizkan, 2009, s. 268).

Kaynak: Cengizkan, 2009, s. 268.

Sümerbank'ın Van'daki faaliyetlerine yönelik incelenen en eski yazılı kaynak Van 1967 il yıllığı (Van Valiliği, 1968) olmuştur. Burada, kentin ticareti, ekonomisi gibi başlıkların altında Sümerbank'a dair bir yazı yer almasa da yıllığın en sonlarında "Sümerbank: Memleketimizin büyük sanayileşme davasında söz sahibi dev kuruluş" başlığı altında verilen üç sayfalık yazı dikkat çekicidir. Yazının girişinde, "ilimiz dâhilinde satış mağazaları ve tesisleri olan bu dev iktisadi kuruluş hakkında aşağıda, bilinmeyen pek çok taraflarıyla, gerekli bilgileri bulacaksınız" ifadesi yer almaktadır. Bu yazının başındaki Sümerbank tanımı: "Bütün sermaye ve varlıkları ile devlete ait olan Sümerbank memleket sanayinin biran evvel kurulması, işletilmesi ve Devlet Sanayi programları dâhilinde yürütülmesi için 3.6.1933 tarihinde özel bir kanunla kurulmuş, 35 senelik köklü bir İktisadi Devlet Teşekkülüdür" şeklinde yapılmıştır. 1967 il yıllığındaki yazının devamında, Sümerbank'ın Türkiye genelindeki görev ve hizmetleri, çalışma düzeni, alım satım müessesesi ve satış mağazaları ve bankacılık hakkında genel bilgiler verilmektedir. Yazının sadece sondaki küçük bir kısmında "İlimiz Sümerbank Mağazası" şeklinde Van'a dair bir alt başlık açılmıştır.

Bu araştırma kapsamında, Van'da Sümerbank Van Bölge Müdürlüğü binası olarak kullanılan ve 1974 yılında tasarlanan, lojmanlı Sümerbank Van Mağazası ve bu müdürlüğe bağlı çevre il ve ilçelerdeki kiralık dükkânlarda faaliyet gösteren 18 mağaza (Sümerbank, 1985) ve 1970'li yıllardan sonra kurulma çalışmaları başlayan iki adet fabrika tespit edilmiştir. Van Bölge Müdürlüğü Mağazasının 1974 tarihli binası öncesinde, 1954 yılında kiralık bir mekânda hizmete başladığı bilinmektedir. Ancak 1967 il yıllığında bahsedilen diğer tesislerin ne olduğu bilinmemektedir. 1973 il yıllığında, "ilimizdeki bankalar" başlığı altında yer alan 10 banka arasında "Sümerbank" adı da yazılmış ancak Türkiye'de yalnızca sınırlı kentlerde banka şubesi olan Sümerbank'ın Van'da da şubesi olduğunu doğrulayacak ikinci bir kaynağa ulaşılamamıştır. Dolayısıyla, 1970'li yıllardan önceki Sümerbank tesisleri hakkında, mağazası dışında detaylı bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak, G. Küçükerman'ın (2022) aktardığı bilgiye göre, mağaza olarak kiralanan mekânların yanı sıra, depo olarak veya lojman olarak kiralanan mekânların da olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla, 1967 il yıllığında "tesisler" olarak kastedilenin bu tip mekânlar olduğu düşünülebilir.

4. Sümerbank Van Bölge Müdürlüğü ve Mağazaları

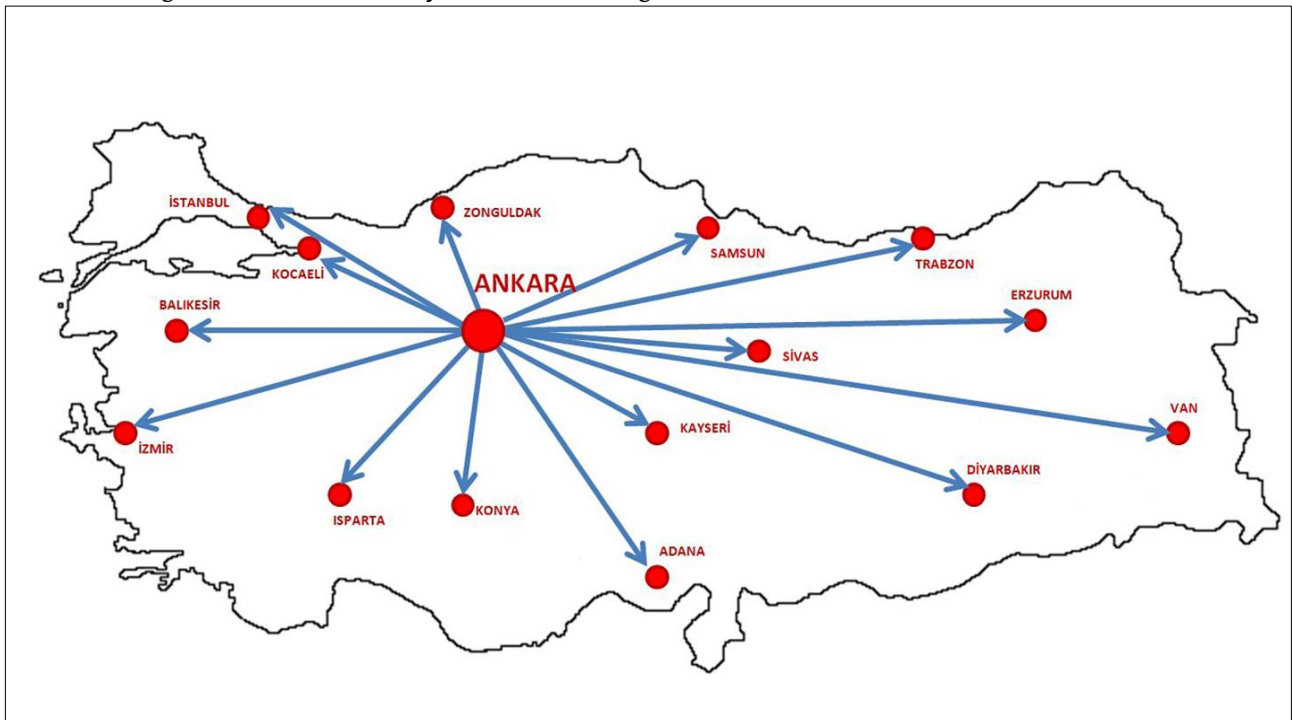
Sümerbank'ın 1985 verilerinde, bir tanesi Van'da olmak üzere, Türkiye'de toplam 17 bölge müdürlüğü yer almıştır (Şekil 5). Bu bölge müdürlüklerine bağlı olarak, tüm illerde ve bazı ilçelerde açılmış toplam 466 satış mağazası bulunmuştur. Sümerbank Van Bölge Müdürlüğüne bağlı, 1954 yılına açılan Van Mağazası dışında, çevre il ve ilçelerde toplam 18 mağaza açılmıştır. Bu mağazalar açılış yılları sırasıyla şu şekildedir; Bitlis 1956, Muş 1956, Hakkari 1958, Tatvan 1971, Erciş 1972, Çukurca (sınır) 1972, Şemdinli (sınır) 1972, Beytüşşebap (sınır) 1972, Başkale 1972, Yüksekova 1974, Özalp (sınır) 1974, Bulanık 1977, Malazgirt 1977, Gevaş 1978, Ahlat 1978, Patnos 1979, Çatak 1979 ve Bahçesaray 1979 (Şekil 6, 7).

Şumnu (2020), bu mağazaların Türkiye'de ilk olarak, İstanbul ve birkaç Anadolu şehrinde kümelenen Batılı mağaza zincirlerine alternatif bir üretim biçimi oluşturmak amacıyla, 1930 yılında İstanbul Bahçekapı'da ve 1931 yılında İstanbul Beyoğlu'nda açıldığını, 1938 yılında Adana'da, 1940 yılında Trabzon'da, 1942 yılında Zonguldak'ta açılan mağazaların ardından, Sümerbank Mağazalarının yurt genelinde yaygınlaştığını belirtmiştir. Sümerbank kataloğu (1985) verilerine bakıldığında, Ankara Bölge Müdürlüğüne bağlı ilk mağazanın açılması 1955 yılında, yani Van Mağazası'nın 1954 yılında açılışından sonra olduğu görülmektedir. Bitlis ve Muş Mağazaları ise Ankara'nın ilk mağazasından hemen sonra 1956 yılında açılmıştır. Bu verilere bakıldığında, mağaza açılışında önceliğin büyükşehirler olmadığı, fabrika planlamasından farklı bir yol izlendiği, o günün koşullarında ulaşılması en zor yerlere bile Sümerbank mağazaları açılarak, yerli sanayi ürünlerinin herkese erişiminin sağlanmasının öncelikle hedeflendiği görülmektedir.

G. Küçükerman (2022), Sümerbank mağazalarında eskiden sadece ayakkabı ve kumaş satıldığını, 1970'li yılların başlarında bu mağazaların geliştirilmesi için, Amerika'daki "superstore" tarzı her şeyin satıldığı katlı mağazaların ilk örneklerinden olan Sears Mağazalarından bir yetkilinin Türkiye'ye çağırıldığını ve o dönemki 365 Sümerbank mağazasının değişiminin başlatıldığını aktarmıştır. G. Küçükerman, başkanlığını yaptığı beş kişilik bir Sümerbank heyeti ile 1,5 yıl gibi bir sürede, tüm Sümerbank mağazaları için yeni bir sistem geliştirdiklerini, buna bağlı yeni tasarımlar yapıp, uygulamaya geçirdiklerini ifade etmiştir. 1985 Sümerbank mağazaları kataloğunda yer alan, Van Bölge Müdürlüğündekiler de dâhil olmak üzere, tüm mağazaların altında, bu kapsamda kendi imzası olduğunu ifade etmiştir (Şekil 7, 8, 9). Mağazaların kurumsal kimlik oluşturacak vitrin tasarımlarından, mağaza içinde hangi ürünün nasıl teşhir edileceğine kadar yeni tasarımlar yapıldığını, her mağazada tek tip kullanılacak yeni bankolar, yeni raflar gibi mobilyalar tasarlanırken, bunların üretiminde her çeşit malzemenin en uzun ömürlüsünü, en uzun yola dayanıklısını geliştirmeye çalıştıklarını belirtmiştir. Ürün grubu olarak da, 1970'ler sonrası Sümerbank'ın yeni mağazacılık sisteminde, mağazalara çanta, konfeksiyon gibi ürünlerin girdiği ve buna paralel olarak, İstanbul Bakırköy fabrikasının konfeksiyon üretmeye başladığı aktarılmıştır (Küçükerman, G., 2022).

Şekil 5

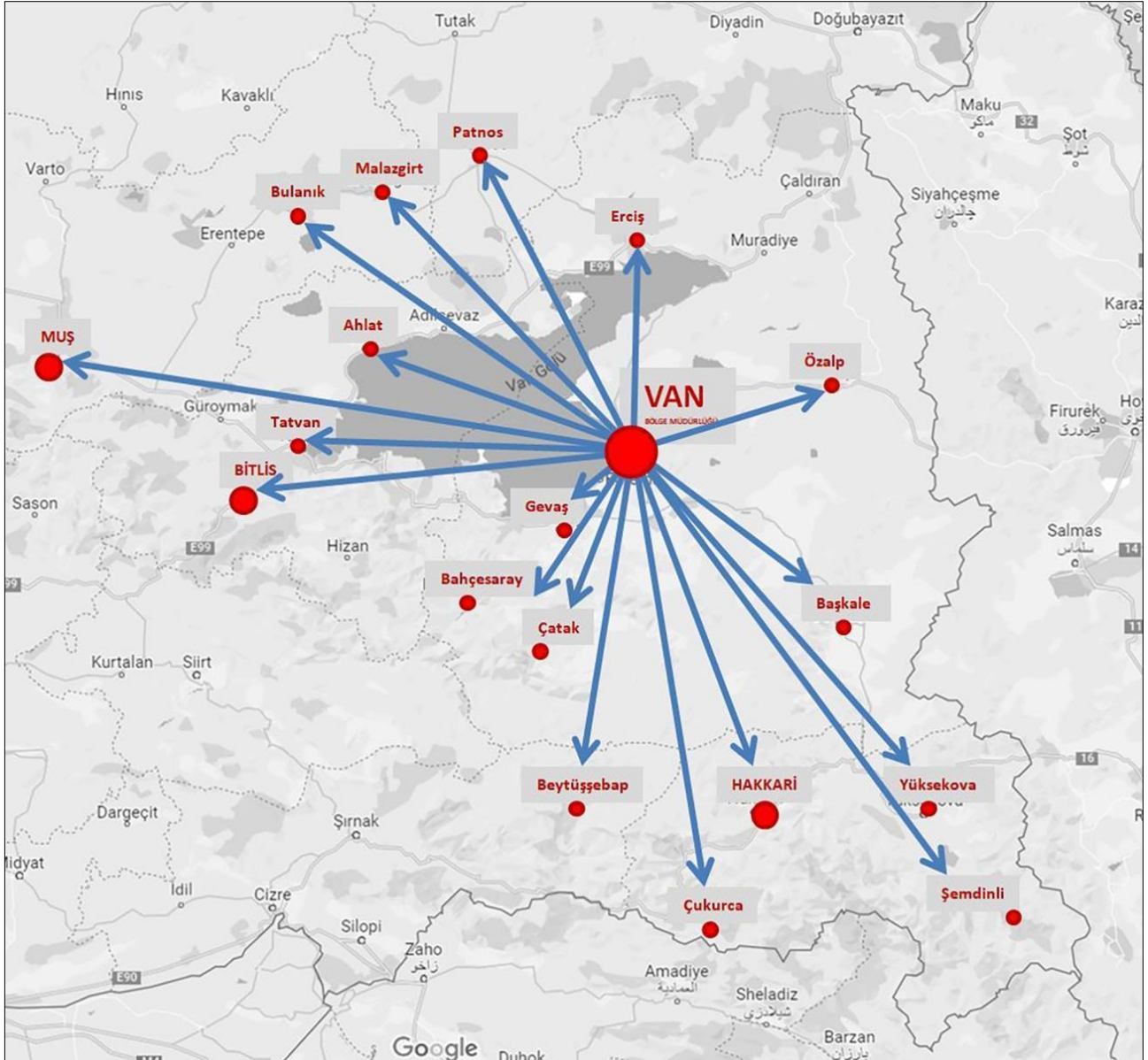
Sümerbank Bölge Müdürlüklerinin Türkiye haritası üzerinde gösterimi.

Kaynak: Sümerbank 1985 kataloğu verileri dikkate alınarak, yazarlar tarafından haritaya işaretlenmiştir.

Şekil 6

Sümerbank Van Bölge Müdürlüğüne bağlı mağazalar.

Kaynak: Sümerbank 1985 kataloğu verileri dikkate alınarak, yazarlar tarafından haritaya işaretlenmiştir.

G. Küçükerman (2022), doğu bölgelerinde bazı mağazaların, kış koşullarında yolları beş ay, dokuz ay kadar kapalı olduğu için erişilemeyen yerlerde olduğunu, bu nedenle diğerlerinden farklı olarak, bu mağazalarda insanların temel ihtiyaçlara erişebileceği şekilde, gaz, yemeklik sıvı yağ, tuz, şeker, un gibi ürünlerin de yer aldığını belirtmiştir (Şekil 7-c). Bu tip ürünlerin aynı ortamda bulunduğu birbirine bulaşma riskinin olduğunu vurgulayarak, böyle bir mağazanın satış sisteminin, sadece konfeksiyon satan mağazalara göre tamamen farklı olması gerektiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla Sümerbank için tüm Türkiye’de tek tip mağaza sistemi yerine, birkaç çeşit mağaza sistemi oluşturduklarını aktarmıştır.

Şekil 7

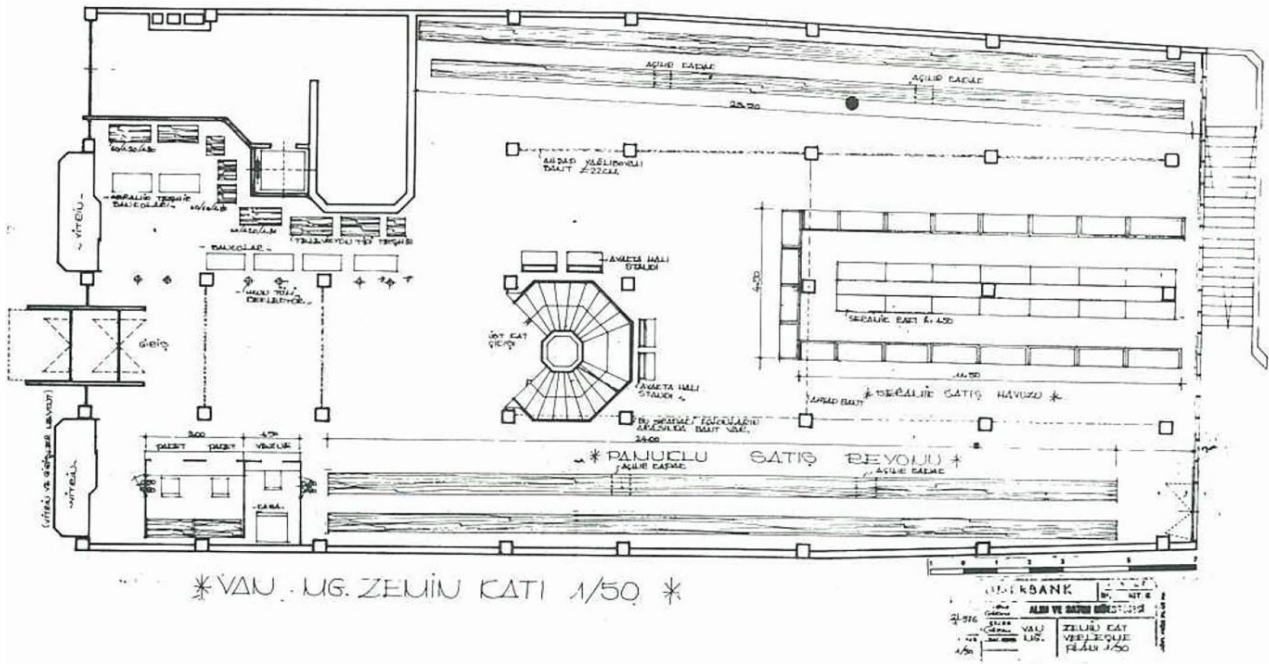
a) Sümerbank Van Mağazası, giriş cephe; b) Sümerbank Van Mağazası, iç mekan; c) Sümerbank mağazalarında satılan yemeklik yağ örnekleri.

Kaynak: a & b) Sümerbank, 1985; c) Koraltürk, 1997.

Şekil 8

Sümerbank Van Mağazasının zemin kat mağaza planı.

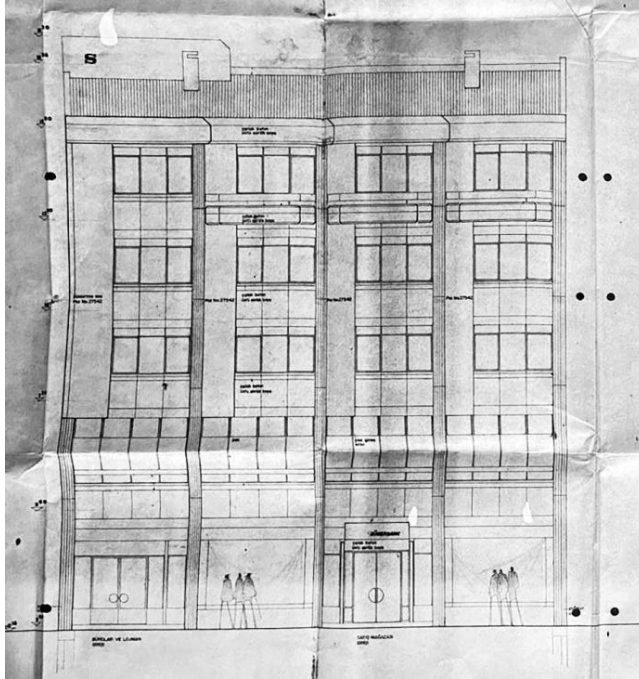

Kaynak: Sümerbank, 1985.

Sümerbank'ın Van'da ilk mağazasının 1954 yılında merkezde açıldığı bilinmektedir (Sümerbank, 1985). Cumhuriyet Caddesi'ne doğudan bağlanan bir ara sokakta, bugün mevcut olmayan bir binada kiracı olarak faaliyet gösterdiği, bu sokağın adının eskiden "Sümerbank Sokak" olarak isimlendirildiği, günümüzde resmi adı "Zakir Sokak" olsa da halk arasında halen "Eski Sümerbank Sokak" olarak anıldığı aktarılmaktadır (Kantar, 2022). Özelleştirilmeden önce Sümerbank Van Mağazası olarak kullanılan bina ise Cumhuriyet Caddesi üzerinde Sümerbank mülkü olan, bodrum katı ile beraber toplam altı kattan oluşan bir binadır (Şekil 9). Bu yapının 17.05.1974 tarihli "Sümerbank Satış Mağazası" isimli uygulama projesinde, Yüksek Müh. Mimar Erol Altay (Müteahhit) kaşe ve imzası yer almaktadır. Kaşedeki isminin altındaki "Sümerbank Sokak Van" yazılı büro adresine ulaşılmaya çalışılarak, binanın tasarım kararları hakkında detaylı bilgiye ulaşılmak istenmiş ancak kendisinin hayatta olmadığı öğrenilerek, sadece İTÜ Mimarlık mezunu Vanlı bir mimar olduğu bilgisine ulaşılabilmektedir (Altay, C, 2021).

Şekil 9

a) Sümerbank Van Mağazası giriş cephesi çizimi, 1974; b) Sümerbank Van Mağazası binasının özelleştirme sonrası kullanımı, 2021.

Kaynak: b) Kantar, 2021-a.

Binanın projesi “Sümerbank Satış Mağazası” olarak isimlendirilmiş olsa da proje detayları incelendiğinde, yapının bodrum katı depo, zemin ve 1. katları mağaza, 2. ve 3. katları büro, 2. katın bir köşesinde misafirhane ve 4. katı lojmanlar olan, karma fonksiyonlu bir Genel Müdürlük binası tasarımı olduğu görülmektedir. Yapının depo ve mağaza katları 15,51m x 33,90m taban alanında dikdörtgen planlı iken, üst katları, cadde cephesine dayalı 15,51m x 16,30m taban alanında dikdörtgen olarak yükselmektedir. Yapı taban alanı, tam dikdörtgen olmayıp, arsa formuna bağlı olarak arka cepheye doğru biraz daralmaktadır. Binanın caddeye dayalı arsa kenarındaki yamukluk ise, binanın bu cepheden yaklaşık 4m’lik akslarla bölünerek, 2. kattan itibaren kademeli olarak çıkma yapması ile çözülmüştür (Şekil 9). Cadde cephesinin kuzeyindeki bir kapıdan üst katlardaki bürolar, misafirhaneler ve lojmanlara çıkan merdivenlere ulaşılırken, bu cephenin ortasında iki yanı vitrinli bir kapıdan mağaza birimine girilip, buradan sekizgen planlı bir orta merdiven ile bodrum kat ve 1. kat mağaza birimine bağlantı sağlamıştır. Binanın arka cephesinde ise hem zemin kat mağazaya hem de rampa ile bodrum depolarına servis girişi verilmiştir. Misafirhane, büro birimlerinin caddeye bakan köşesine yerleşmiş, içinde duşu olan tek odalı bir mekân iken, en üst kattaki lojmanlar, iki adet 3+1 daireden oluşmaktadır ve bina cephesinde balkonlu yapısı ile diğer büro birimlerinden ayrı okunabilmektedir. Yapıdaki farklı fonksiyonların, cephede farklı formlarla okunabilmesi, proje cephelerinde “çıplak beton üstü akrilik boya” tercih edilmesi, yapının modern anlayışını göstermektedir. Yapının karma fonksiyonu ve bitişik nizam yapı yapılması gereken arazideki yamukluk dikkate alındığında, ortaya çıkan fonksiyonel ve rasyonel çözüm, mimarın ustalığını ve yapının nitelikli bir mimarisi olduğunu göstermektedir.

Sümerbank Van Mağazası binasının konumuna bakıldığında zaman, kentin en önemli caddesi olan Cumhuriyet Caddesi’nde, kent silüetinin önemli bir parçasında olduğu görülmektedir (Şekil 10, 11). Özellikle Kazım Karabekir Caddesi köşesinden başlayıp Merkez Bankasına kadar olan doğu hattı, 1970’li 1990’lı yıllar arasında inşa edilmiş altı tane nitelikli modern yapının yan yana yer aldığı çok önemli bir kesit oluşturmaktadır. Bu yapılar sırasıyla Bayram Oteli (1970ler), Ziraat Bankası (1986-1988), Sümerbank (1974), Van İl Özel İdaresi, Van Belediyesi, Merkez Bankası (1973) yapılarıdır ve caddenin devamı kentin merkezi olan Beşyol Meydanı ve Van Valiliği (1984) binası ile sonlanmaktadır. Bu yapılardan, 2011 Van depremleri (M=7.1 ve M=5.7) sonrasında, Bayram Oteli, Van İl Özel İdaresi ve Van Belediyesi yapıları yıkılmıştır. Ziraat Bankası binasının cephesi güçlendirme sonrası eklenen cephe kaplamalarıyla, Sümerbank binası da özelleştirme sonrası fonksiyon değişimi ile kısmi değişikliğe uğramıştır.

2011 depremleri öncesine ait bu altı yapıyı, yan yana gösteren bir fotoğrafa ulaşılamamıştır. Ulaşılabilen eski cadde fotoğraflarında da kamera açısından dolayı, bu binalar tam silüet halinde görünmemektedir. Şekil 11’de tüm bu yapıların ilk yapıldıkları dönemki özgün cephelerini gösteren görseller, kolaj tekniğiyle bir araya getirilerek, caddede yan yana nasıl göründüklerine dair temsili bir silüet oluşturulmaya çalışılmıştır. Bayram Oteli hariç, kentin çok önemli kamu yapılarının bir

araya geldiği bu kesitte, Bayram Oteli de kentin ilk otellerinden biri olup, vaktiyle kentin yurt içinden ve yurt dışından gelen önemli resmi konuklarının ağırlandığı bir yapıdır. Sonradan değişime uğramadan önceki ilk görseline bakıldığında, 1952 yılında uluslararası stil ile tasarlanmış İstanbul Hilton Otelini andırmaktadır. Şekil 11'de de görüldüğü gibi, Sümerbank binası kentin en önemli caddesinde hem kent için önemli fonksiyonlarıyla hem de nitelikli modern mimarileri ile yan yana gelmiş altı özel yapının silüeti içinde konumlanmıştır. Bu silüetten günümüze kadar değişmeden gelebilen tek yapı Merkez Bankası binası olmuştur.

Mağazanın kent belleğindeki önemi ise eski kullanıcıların yorumları ile daha iyi anlaşılmaktadır. Bu kapsamda yapılan söyleşilerde, kentin merkezinde çok işlek bir mağaza olduğu sıklıkla vurgulanmıştır. Her zaman ürünlerinin çok kaliteli ve ekonomik olduğu, bu nedenle de çok talep gören çok kalabalık bir mağaza olduğu ifade edilmiştir. Kumaş ve ayakkabı yanında, iplik, battaniye, yemek takımı, zeytinyağı, fındık yağı gibi ürünler, bu söyleşilerde hatırlanıp aktarılan başlıca mağaza ürünleri olmuştur (Kantar, 2022). Bu kapsamda yapılan söyleşilerde aktarılanların bir kısmı şöyledir:

Ben eski mağazasını bile hatırlıyorum. Eski Sümerbank sokakta bir dükkândaydı. Karşısında bir terzi vardı. Sokağın sonunda çok meşhur Mardin Lokantası vardı. Şimdi hâlâ bir lokanta var orada. Kumaşları çok kaliteliydi, kumaş alıp terzilerde kıyafet diktirdik. Eşim ve çocuklarımla sürekli gittiğimiz bir mekândı. Daha sonra cadde üzerinde asıl yerini açtı. Fındık yağı alırdık, ayakkabılar alırdık. Bir halı almıştık, hala duruyor. Güzel bir mağazaydı (Kantar, 2022 söyleşilerinden K.M.).

Sümerbank, alışveriş yapmayı çok sevdiğimiz bir mekândı. Babam o dönemlerde Karayolları'nda çalışıyordu, kurum onlara kuponlar veriyordu, biz de Sümerbank'ta kullanıyorduk. Annem çok beğenirdi ürünlerini. Çünkü malları öyle kaliteliydi ki annemin aldığı sabahlığı ben hâlâ kullanıyorum. 72 Parça bir yemek takımı almıştık, depremde çoğu kırıldı ama çok seviyorduk. Hatta annem benim çeyizime saklamak istiyordu, kısmet olmadı. Bir de mağazayla ilgili hatıralarımda ortadaki dönen merdivenler kalmış, çok severdim ben o merdivenleri. Mağazanın ortasında çok değişik görünürdü gözüme (Kantar, 2022 söyleşilerinden N.G.).

Sümerbank çok uygun fiyatlı ve kaliteliydi. Kardeşlerim çok giderdi, neredeyse tüm alışverişlerini oradan yapıyorlardı. Benim de birkaç kez gitme fırsatım oldu. İplikler, kumaşlar battaniyeler alıyorduk. Kareli yün battaniyeleri vardı. Hazır giyim şimdiki kadar çeşitli değildi, kıyafetlerimizi kendimiz diktirdik veya terzilere kumaş verip diktirirdik. O yüzden kumaşlarını herkes severek kullanırdı (Kantar, 2022 söyleşilerinden M.H.).

Sümerbank'ı ilk evlendiğim yıllardan hatırlıyorum. Eşimin çalıştığı kurum Sümerbank'ta kullanılan alışveriş kuponları verirdi, verdikleri kuponlarla alışveriş yapardık. Zeytinyağı ve nevresimlik kumaş aldığımı hatırlıyorum. Zaten en çok kumaşları meşhurdur. Çok kaliteli olurdu. Eşim de ayakkabıları beğenirdi. Yeri çarşının tam göbeğinde, çok güzel bir yerdeydi. Mağaza çoğunlukla kalabalık olurdu. Fiyatlar başka yerlerden daha ucuz olduğu için herkes faydalanmak istiyordu. Alışveriş bugünlerdeki gibi sık sık yapılmazdı tabi. O zamanlar maddi durumlar çok iyi olmadığından 'keşke daha çok kupon olsa' derdik. Buna rağmen eşim ve ailesiyle en çok tercih ettiğimiz alışveriş mekânıydı (Kantar, 2022 söyleşilerinden H.B.).

Sümerbank Van Mağazası, 44 yıllık hizmetten sonra 1998 yılında özelleştirilmek üzere kapanmıştır. İlk ihalesi iptal olarak, 2003 yılında yeniden ihalesi yapılmıştır (İnan, 2021). Günümüzde, zemin katı bir mağaza ve bir restoran, üst katları ise çeşitli kafeler tarafından kullanılmaktadır (Şekil 9-b). Bu süreçte geçirdiği kısmi cephe değişimleri ve bitişindeki eski Van İl Özel İdare binası yerine yapılan AVM'nin büyüklüğü yanında, ilk etapta fark edilemese de, bir dönemin önemli bir mağazası ve binası olarak kent belleğinde yer etmiştir.

Şekil 10

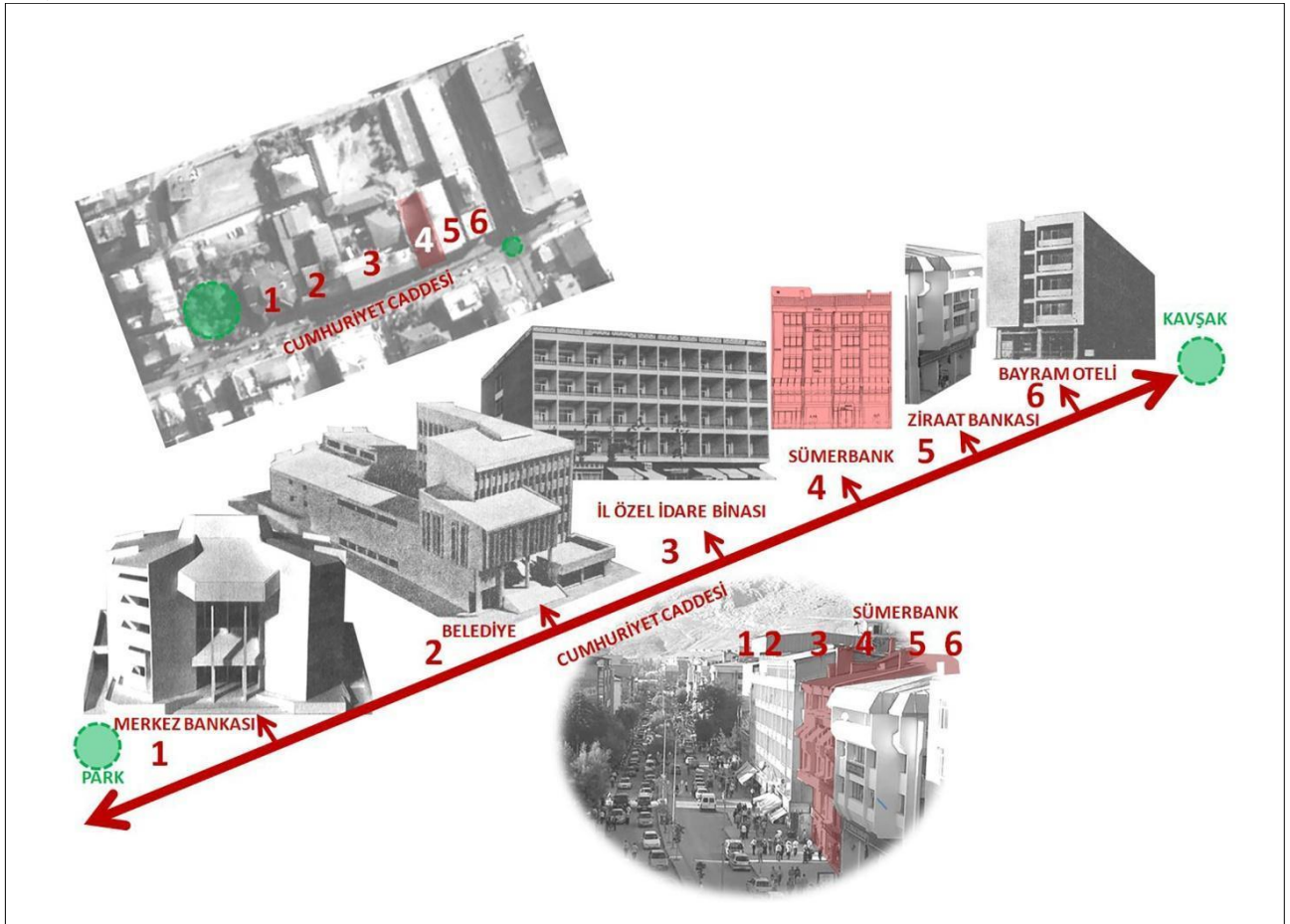
2011 Van depremleri öncesinde, Van Cumhuriyet Caddesi'ndeki önemli yapılar ile Sümerbank binasının konumu ve eski Sümerbank Sokak'taki eski kiralık mağazanın yeri.

Kaynak: Googleearth 2005 görseli üzerine yazarlar tarafından işaretlenmiştir.

Şekil 11

2011 Van depremleri öncesinde Van Cumhuriyet Caddesi'ndeki bitişik nizam başlıca önemli modern yapıların temsili kolajı.

Kaynak: Van il yıllıklarından ve Mimarlık Dergisi'nden yapıların en eski orijinal görselleri, Sümerbank Mağaza ön cephe çizimi ve googleearth 2005 görseli ile beraber, kolaj tekniğiyle G. Özyıldırım tarafından hazırlanan grafik anlatım.

5. Sümerbank Van Deri ve Kundura Fabrikası

Van'da 1970'li yılların öncesinde sanayi yok denecek kadar azdır. Van Valiliği 1973 il yıllığına bakıldığında, mevcut fabrikalar olarak sadece dört adet un fabrikasının adı listelenmiştir. Aynı yayında, yüksek ve geniş yaylaların bulunduğu Van'da en büyük gelir kaynağının küçükbaş hayvancılık olduğu vurgulanmıştır (Şekil 12). Başlıca geçim kaynağının et ve süt ürünleri olduğu belirtilmiştir fakat süt ürünlerinin halen basit usullerle peynir, tereyağı, yoğurt şeklinde değerlendirildiği, et üretiminin sadece il sınırları içerisinde tüketildiği, canlı hayvan ticaretinin de ancak Elazığ, Urfa, Gaziantep ve Adana'ya götürülerek yapılabildiği aktarılmaktadır. Bu kapsamda, et ve süt ürünlerini modern teknoloji ile değerlendirme yöntemi için ilk adım olarak, 1972 yılında Süt Mamulleri Fabrikasının, 1973 yılında ise Et Kombinasyonunun temellerinin atıldığı anlaşılmaktadır. Küçükbaş hayvancılığın ürünlerini deri ve yün olarak değerlendirecek sanayi ise bundan sonraki adımı oluşturmaktadır ve bu noktada Sümerbank desteği önemli olmuştur.

Sümerbank'ın deri sanayisi, 19. yüzyılın başında Beykoz'da kurulan askeri ayakkabı fabrikasına dayanmaktadır ve Sümerbank kurulduktan sonra Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası olarak yeniden yapılandırılmıştır. Sümerbank, 1980'li yıllarda bu alanda Anadolu'da fabrika açmak için iki yer seçmiştir; büyükbaş hayvancılığın önemli kenti Kars ve küçükbaş hayvancılığın önemli kenti Van. Van Deri ve Kundura Fabrikası, 1976 yılında yatırım programı ile kuruluş aşamasına başlamıştır (YYÜ, 1993). Fabrikanın 09.09.1977 tarihli uygulama projesi EFİTAŞ Mühendislik Müşavirlik ve Müteahhitlik AŞ tarafından hazırlanmıştır. Üzerinde Türkçe el yazısı ile "işletme makine dispozisyon planı" notu bulunan, 03.04.1980 tarihli İngilizce paftalarda ise "The British United Shoe Machinery Co Ltd Leichestecher" ismi yer almaktadır (Van İŞGEM, 2021). Fabrika tesisleri, Van kent merkezinin güneybatısında, havalimanı yakınlarında kurulmuştur ve ana fabrika binası, yardımcı tesisler ve lojmanlardan oluşmaktadır (Şekil 13, 14, 15, 16, 17). Yıllık 1.000.000 çift üretme kapasitesi olan fabrika, 1981 yılında deneme üretimine geçmiştir, 1990'lı yıllara kadar faaliyetlerini sürdürmüştür.

Şekil 12

Van'da hayvancılık ve koyun sağımı.

Kaynak: Van Valiliği, 1998.

Şekil 13

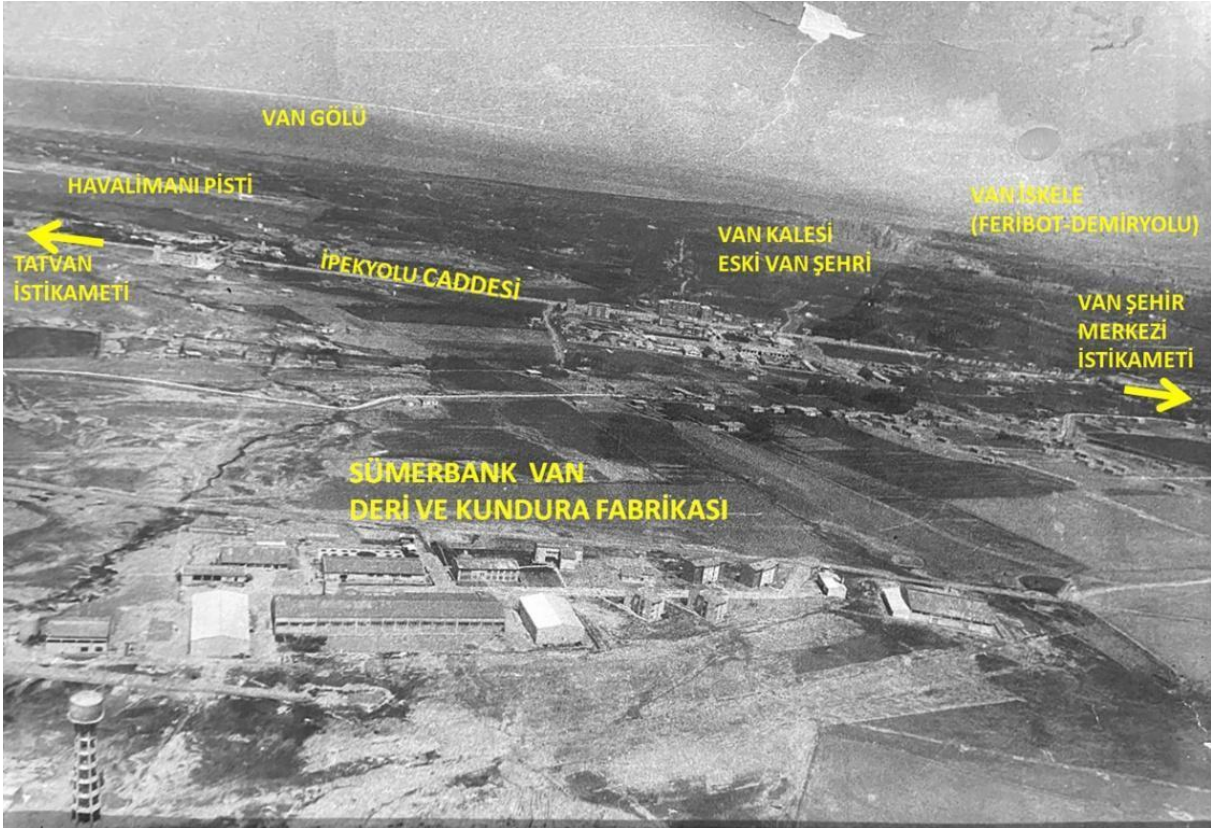
Sümerbank Van Deri ve Kundura Fabrikası duvarında asılı, fabrika yerleşkesine ait 1988 R.Cengiz imzalı tablo.

Kaynak: Kantar, 2021-b.

Şekil 14

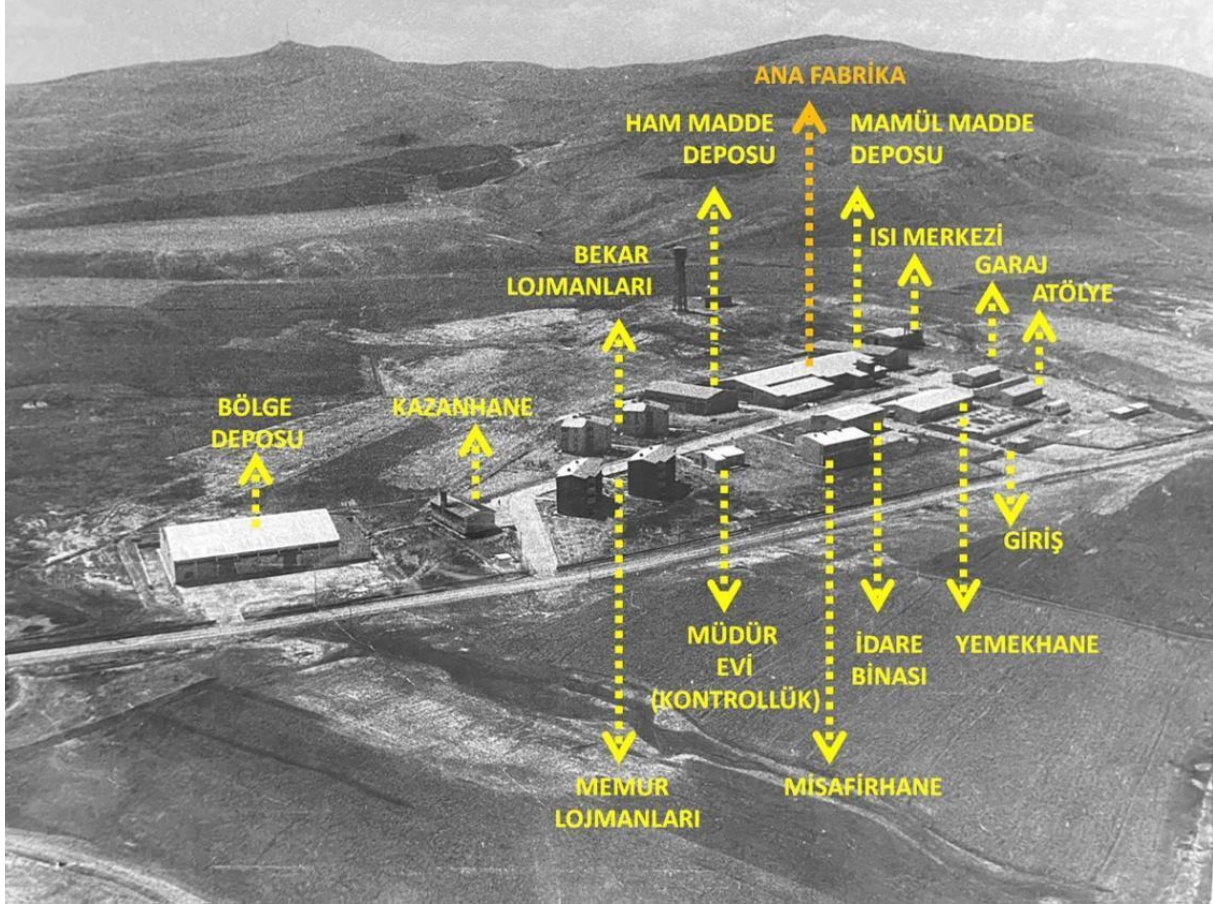
Sümerbank Van Deri ve Kundura Fabrikası ve Van kenti ilişkisini gösteren eski hava fotoğrafı.

Kaynak: Van İŞGEM 2021 arşivi fotoğrafı üzerine yazarlar tarafından işaretlenmiştir.

Şekil 15

Sümerbank Van Deri ve Kundura Fabrikası tesislerini yakından gösteren eski hava fotoğrafı.

Kaynak: Van İŞGEM 2021 arşivi fotoğrafı üzerine yazarlar tarafından işaretlenmiştir.

Şekil 16

Sümerbank Van Deri ve Kundura Fabrikası içinden çalışanları ile bir fotoğraf, sol köşesinde de üretilen ayakkabılar.

Kaynak: Kantar, 2022 söyleşileri sırasında, eski fabrika çalışanlarından temin edilmiştir.

Şekil 17

Van İŞGEM tesislerinde, eski Sümerbank Van Deri ve Kundura Fabrikası yapılarının günümüzdeki fotoğrafları; a) su kulesi, b) fabrika ana binası, c) ayakkabı sergi odası.

Kaynak: Kantar, 2022.

Fabrikanın ham madde ve malzeme temininin büyük bir bölümünün İstanbul piyasasından yapıldığı (YYÜ, 1993), kundura olarak işlenecek derinin temini ve ilk işlemlerinin Beykoz fabrikasında tamamlanarak Van'a getirildiği aktarılmaktadır (Küçükerman, G., 2002). Bu durum, Van'daki hayvancılıktan, fabrikanın ham maddesinde istifade edilemediğini göstermektedir ve Van'daki hayvanların derisinin neden fabrikada kullanılmadığı sorusunu akla getirmektedir. G. Küçükerman (2022), derinin fabrikada kullanılabilmesi için, tek cins hayvandan hep aynı kalitede elde edilebilir olması ve ayakkabıya hazır hale getirilecek ilk işlemlerinin yapılabileceği belli teknik altyapı ve deneyimin olması gerektiğini vurgulayarak, o dönemki koşullarda Türkiye'de bunun sadece Sümerbank Beykoz fabrikasında yapılabildiğini açıklamıştır. Van'daki fabrikanın, henüz bu altyapı oluşmadan kurulmuş olduğu anlaşılmaktadır. İnan'ın (2002) aktarımına göre, Van'da üretilen ayakkabıların bir kısmı öncelikle Sümerbank Van mağazalarına dağıtılmıştır. Ancak Van'da üretilen ürünlerin büyük kısmı merkeze gönderilerek, oradan Türkiye'deki Sümerbank mağazalarına dağıtılmıştır (Koyuncu, 2022). Ham maddenin belli bir aşamaya kadar Beykoz fabrikasında işlenmesi, tasarımların ve tekniğin Beykoz fabrikasına göre uygulanması, son ürünlerin de merkezden dağıtılması, Van'daki fabrikada üretilen ayakkabıların da "Sümerbank Beykoz Kundura" markası ile pazara sürülmüş olabileceğini akla getirmektedir (Şekil 18 a&b).

Şekil 18

a) Sümerbank Ayakkabı reklamı, 1987; b) Beykoz'da 2021 yılında açılan "Kundura'nın hafızası: Bir Fabrikaya Sığın Dünya Sergisi"nden bir fotoğraf ve sol alt köşesinde sergilenen ayakkabı örnekleri.

Kaynak: a) *Hürriyet Gazetesi*, <http://www.gecmisgazete.com/haber/ayakkabi-sumerbank-tan-alinir> ; b) <https://www.beykozkundura.com/kundura-hafiza> .

Beykoz fabrikasının deri bölümü için, boğazı kirlettiği gerekçesi ile 1993 yılında kapatılma kararı verilmiştir, 2005 yılında da Beykoz Kundura ve Deri İşletmesi özelleştirilmiştir. Van Deri ve Kundura Sanayi İşletmesi de 2004 yılında KOSGEB'e bedelsiz devredilmiştir (Sümer Holding, 2022) ve günümüzde yapıları Van İŞGEM (Van İş Geliştirme Merkezi) tarafından kullanılmaktadır (Şekil 19). Bu kapsamda eski binalar ihtiyaçlar çerçevesinde bölümlere ayrılarak 28 adet işlik oluşturulmuş, lojmanlar da burada çalışan girişimci ve çalışanlara düşük ücretlerle kiraya verilmiştir (Gedik, 2022). 2011 Van depremleri sonrasında lojmanlar yıkılmış, ana fabrika binasının doğusuna işlik olarak kullanılmak üzere yeni binalar eklenmiştir.

Şekil 19

Van İŞGEM tesislerinde, eski Sümerbank Van Deri ve Kundura Fabrikasından kalan yapılar ve sonradan eklenen yapılar ile hava fotoğrafı.

Kaynak: Van İŞGEM 2022 web fotoğrafı üzerine, K. Kantar tarafından işaretlenmiştir.

6. Van Yün İpliği Fabrikası

Van'da küçükbaş hayvancılık ürünleri üzerine kurulan önemli fabrikalardan biri de Van Yün İpliği Fabrikasıdır. Kuruluş çalışmaları 1974 yılında başlayan fabrika, sonradan 1988 yılında Sümer Tekstil İşletmeleri A.Ş.'ye kiralanmıştır. Sermayesinin %48'i Sümer Holding A.Ş.'ye, %48'i Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş.'ye, %8.8'i de yöredeki ortaklara ait olmuştur (YYÜ, 1993). İşletmenin kapasitesi, 650 ton/yıl 1NM Straygarın iplik, 151.200 adet/yıl battaniyedir. Battaniye kapasite kullanımı %73 iken, iplik kapasite kullanım oranı (Van Deri ve Kundura Fabrikasında olduğu gibi) %45'te kalmıştır (YYÜ, 1993). Sümerbank Bünyan fabrikasına fason olarak imalat yapıldığı ve mamullerin imalatı takiben sevk edildiği aktarılmaktadır (YYÜ, 1993). Burada Kundura fabrikasından farklı olarak, ham maddenin Van'daki hayvancılık ürünlerinden temini mümkün olmuştur (Küçükerman, G., 2022).

Van Yün İpliği Fabrikası, Van Deri ve Kundura Fabrikası yakınlarında, Van Tatvan kara yolunun, havalimanı ve Van Gölü'ne yakın kenarında konumlanmıştır. Van İl Özel İdaresi, 1993 yılında fabrikanın %97 hissesini alarak, 2002 yılına kadar üretimi devam ettirmiştir (Şekil 20 & 21). Sekiz ay kadar da Yüzüncü Yıl Üniversitesi tarafından üretim ve eğitim amaçlı kullanıldıktan sonra Van İl Özel İdaresine tekrar devredilmiştir. 2005 yılında tamamen özelleştirilmiş, 2011 Van depremleri sonrasında da fabrika tamamen yıkılmıştır (Koyuncu, 2022).

Şekil 20

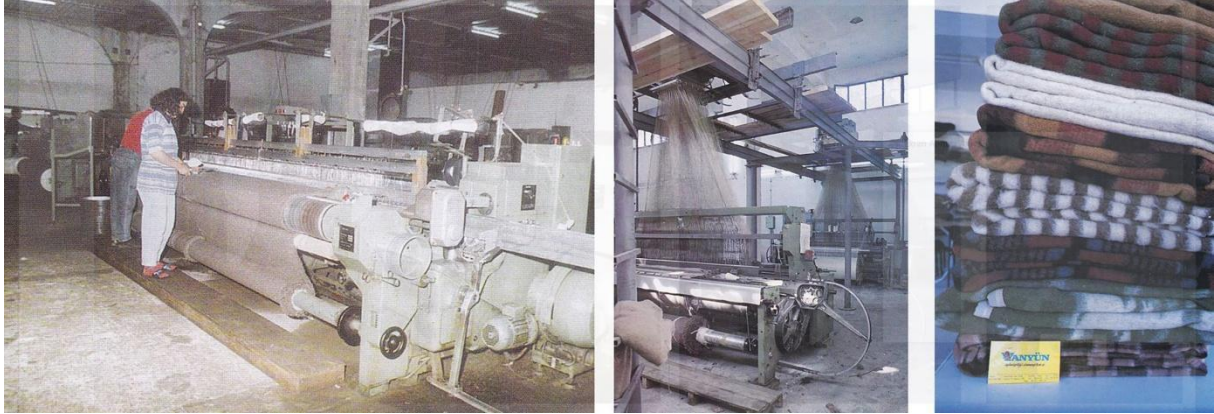
Van Yün İpliği Fabrikası.

Kaynak: Van Valiliği, 1998.

Şekil 21

Van Yün İpliği Fabrikası; a&b) iç mekândan fotoğraflar, c) fabrikada üretilen battaniyeler.

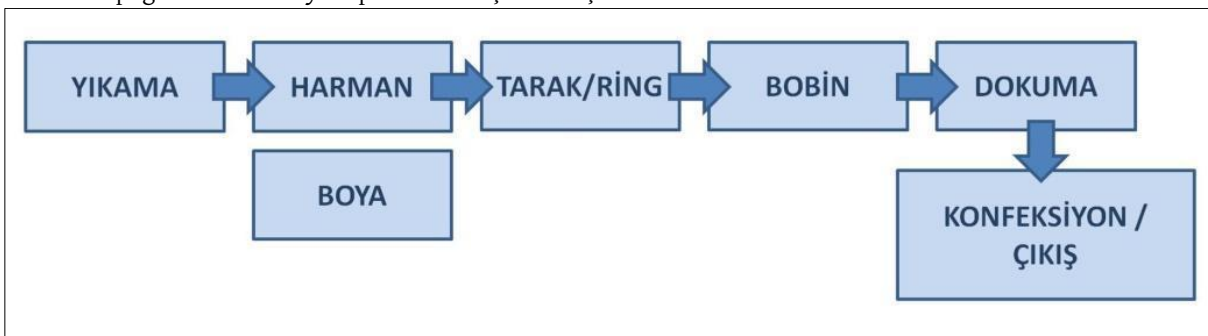
Kaynak: Van Valiliği, 1998.

Van Yün İplik Fabrikası tamamen yıkıldığı için araştırma kapsamında yerinde gözlem yapmak mümkün olmamıştır. Ancak Van'daki diğer Sümerbank yapıları, Van il yıllıklarında yer almamışken, Van 1998 il yıllığında Van Yün İpliği Fabrikasına ait bazı fotoğraflara ulaşılabilmektedir (Şekil 20 & 21). Bunun sebebi, 1993-2005 yılları arasında fabrikanın Van İl Özel İdaresine ait olmasıdır. Bu fotoğraflardaki mekânlar ve makineler, Sümerbank dönemindeki fabrika hakkında fikir verse de işleyişi Sümerbank sonrası döneme aittir. Fabrikanın Sümerbank dönemindeki işleyişi hakkında ise Koyuncu'nun (2022) söyleşi ile bilgi edinilebilmiştir.

Koyuncu (2022), 1988 yılında üniversite mezuniyeti sonrasında Sümerbank bünyesindeki Van Yün İpliği Fabrikasında sıra mühendisi olarak çalışmaya başladığını, 1993 yılında fabrika özelleştirilene kadar işletme şefi ve işletme müdür yardımcısı olarak çalıştığını aktarmıştır. Van Yün İpliği Fabrikasındaki yün iplik üretim aşamalarını, Şekil 22'de gösterildiği gibi açıklamıştır. Koyuncu (2022), fabrikada "sıra mühendisi" olarak tabir edilen sistemde, fabrikaya yeni başlayan teknik elemanın öncelikle üretim ilk aşamasında görev aldığını, burada belli bir süre (yaklaşık iki yıl kadar) tecrübe edindikten sonra bir sonraki aşamada görevlendirilerek yükseldiğini ve görevde ilerleme hiyerarşisinin, fabrikadaki bu üretim aşamalarını sırayla takip edip deneyimleyerek ilerlediğini aktarmıştır. Bu sistemde, her mühendis kendinden önceki aşamayı çok iyi tecrübe ettiği için üretim zincirinde kendi sorumluluğundaki aşamaya gelen ürünün kalite kontrolünü iyi yapılabildiğini ve bunun da üretimin kalitesini arttırdığını aktarmıştır. Sümerbank fabrikalarında, göreve ilk olarak sıra mühendisliği ile başlayan teknik elemanların, fabrikanın en üst yönetim makamı olan müessese müdürlüğüne kadar da benzer bir disiplin içerisinde ilerleme ve yükselme hiyerarşisi olduğundan bahsetmiştir (Şekil 23). Tüm üretim aşamalarında sıra mühendisliğini deneyimleyen teknik elemanın, önce işletme şefi, sonra işletme müdürü olarak yükseldiğini, sonrasında teknik müdür muavini veya planlama müdürü olarak devam edebildiğini, bu alanda başarılı olduktan sonra müessese müdürlüğüne aday olduğunu açıklamıştır. Fabrikanın tüm işleyişinin (malzeme alım, üretim vs.) yıllık olarak planlandığını, yıl sonunda, bir yıl önceki planlamasını doğru yaptığı görülen planlama müdürünün, müessese müdürü olmaya yakın aday olarak görüldüğünü aktarmıştır.

Şekil 22

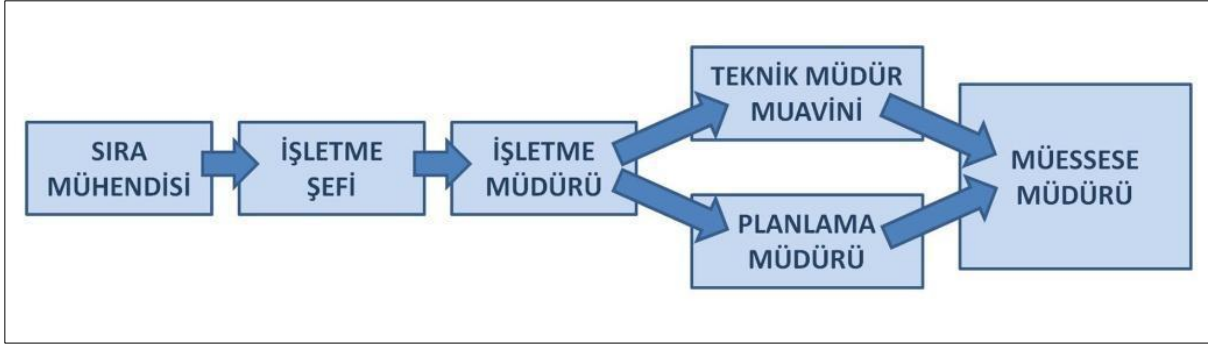
Van Yün İpliği Fabrikasında yün iplik üretim aşamaları şeması.

Kaynak: Koyuncu, 2022 söyleşisindeki verilerden yola çıkılarak G. Özyıldırım tarafından çizilmiştir.

Şekil 23

Sümerbank Van Deri ve Kundura Fabrikasında ve Van Yün İpliği Fabrikasında, sıra mühendisliğinden müessese müdürlüğüne kadar geçiş için gereken tecrübe aşamaları ve yükseliş şeması.

Kaynak: Koyuncu, 2022 söyleşisindeki verilerden yola çıkılarak G. Özyıldırım tarafından çizilmiştir.

Koyuncu (2022), fabrikada çalıştığı dönemde hem Van'daki Sümerbank fabrikalarının hem de kısa süreli görevlendirmeler ile gittiği diğer Sümerbank tesislerinin kendisi için öğretici olduğunu ve Sümerbank fabrikalarındaki sistem ve işleyişteki düzenin kendisini çok etkilediğini vurgulamıştır. Sadece yönetim düzeyindeki teknik elemanların değil, her kademedeki çalışanların mesleki tecrübelerini arttırmak için dönem dönem belli sürelerle daha köklü tesislere gönderildiğini, bu aşamada diğer şehirlerdeki Sümerbank tesislerini de deneyimlediklerini aktarmıştır. G. Küçükerman (2022) da Sümerbank tesisleri arasındaki bu tecrübe paylaşımının, sadece fabrika üretimi aşaması ile sınırlı olmadığını, tesislerdeki her aşamadaki işleyiş için uygulanabildiğini aktarmıştır. Örnek olarak, bazen bir tesisin restoranındaki aşçısının, garsonunun, daha köklü olan bir Sümerbank tesisine belli bir süre gönderilerek, yemek menülerinin ve servislerinin bile belli bir standarda ulaşmasının sağlanmaya çalışıldığını söylemiştir.

Van Yün İpliği Fabrikası yerleşkesi, Şekil 24-a'da görüldüğü gibi Sümerbank Van Deri ve Kundura Fabrikası yerleşkesine nazaran daha kompakt bir düzendedir. Sümerbank öncesinde başlayan, sonradan Sümerbank tarafından işletilen bir yapı olarak, diğer fabrikada görülen lojmanlar, misafirhane gibi yapılar yer almamaktadır. Deri ve Kundura Fabrikasının ise bir Sümerbank tesisi olarak kapsamlı bir yerleşim planı ile başladığı görülmektedir. Birbirlerine yakın olması sebebiyle, Yün İpliği Fabrikası çalışanlarının da zaman zaman diğer yerleşkeden istifade ettikleri aktarılmıştır (Koyuncu, 2022). Ancak Van'daki büyük olan fabrika yerleşkesinde bile, Nazilli, Malatya gibi şehirlerdeki daha köklü Sümerbank yerleşkelerinde var olan kreş, okul, sinema, tiyatro gibi yapıların yer almadığı anlaşılmaktadır. Bunun sebebinin, Van'daki fabrikaların Sümerbank'ın son dönemlerinde 1980'lerde başlayıp, kısa bir süre sonra 1990'larda hemen kapanmış olması olarak düşünülmektedir. Sümerbank devam etseydi Van'daki fabrika yerleşkelerinde de benzer sosyal tesisler ilerleyen yıllarda yapıldı diye tahmin edilmektedir (Küçükerman, G., 2022; Koyuncu, 2022). Koyuncu (2022), Sümerbank tesislerinde her konuda planlı bir ilerleme yapıldığını vurgularken, fabrika çevresinde nereye hangi sayıda hangi ağacın dikilmesi gerektiğinin bile bir yıllık plan dâhilinde yapıldığını belirtmiştir. Bu planlamalar çerçevesinde Van Yün İpliği Fabrikası çevresinde, çalışanlar olarak kendileri de elleriyle elma ağaçları diktiklerini aktarırken, fabrika yıkıldıktan sonra bu ağaçların bile sürdürülemediğini üzülerek aktarmıştır. Şekil 24-a'da fabrikanın 2009 görselinde, başta yol sınırında olmak üzere fabrika güneyinde düzenli ağaçlandırma yapıldığı görülmektedir. 2011 Van depremleri sonrasındaki değişimi ise, Şekil 24-b'de aynı açıdan alınmış 2013 görseli ile karşılaştırılarak anlaşılabilir. Fabrika yapılarının tamamen yıkıldığı hatta ağaçlarının bile büyük çoğunluğunun yok olduğu görülmektedir. Aynı görselin sağ üst köşesinde ise deprem sonrası havalimanı çevresine konumlanan geçici afet barınma yerleşimlerinin (konteyner evler vs.) fabrika alanı çevresine kadar uzandığı görülmektedir ve bu görselden fabrika çevresindeki ağaçların da bu süreçte kullanılmak üzere söküldüğü tahmin edilmektedir. Sonuç olarak, 2011 Van depremleri sonrasında Van Yün İpliği Fabrikası tüm yerleşkesi ile yok olmuştur ancak yün iplik sanayi üzerine Van'daki ilk örnek olarak, sonrasında çeşitli iplik, dokuma ve tekstil fabrikalarının açılmasına öncü olmuştur.

Şekil 24

Van Yün İpliği Fabrikası; a) 2011 Van depremleri öncesi hava fotoğrafı; b) arazinin aynı açıdan 2011 Van depremleri sonrası boş arazi fotoğrafı.

Kaynak: a) Googleearth 2009; Googleearth 2013.

Sonuç ve Öneriler

Sümerbank, Anadolu'nun sanayileşmesi ve yerli sanayi ürünlerinin Anadolu'nun her köşesine ulaşması için kurduğu tesisler ve mağazaları ile bu alanda örnek bir kuruluş olmuştur. Van, Sümerbank'ın en doğudaki bölge müdürlüğü merkezi olması ve tarihi ipek yolu üzerindeki önemli bir sınır kenti olması nedenleriyle Sümerbank için önemli bir kenttir. Cumhuriyetin ilk yıllarından 1990'lı yıllara kadar faaliyetlerini sürdüren Sümerbank'ın, Van kentindeki yapıları ve faaliyetleri hakkında yazılı kaynaklarda bilginin yok denecek az olması düşündürücüdür. Bu durum, Van'da 1990'lı yıllar sonrasında özelleştirilmiş ve faaliyetleri durmuş, yapıları 2011 Van depremleri sonrasında yıkılmış veya dönüşmüş olan Sümerbank'ın Van'daki sanayileşme tecrübesinin, yeterince kayıt altına alınmadan unutulmak üzere olduğunu göstermektedir. Bu geçmiş deneyimlerin, kentin gelecekteki sanayi yapılaşmasında tecrübe olarak aktarılabilmesi için tespit edilip kayıt altına alınması önemlidir. Bu araştırma kapsamında, dönemin tanıklarına ulaşılarak yapılan sözlü tarih çalışması, yıkılmış veya dönüşmüş de olsa eski yerleşimlerinin bulunup incelenmesi, ulaşılabilen eski projeler ve eski fotoğraflarla bu verilerin analiz edilmesi ile tamamen kaybolmadan bu alandaki tecrübe genel hatlarıyla tespit edilerek kayıt altına alınmaya çalışılmıştır.

Bu kapsamda Van'da tespit edilip incelenen, Sümerbank Van Bölge Müdürlüğü ve Mağazası, Sümerbank Van Deri ve Kundura Fabrikası ve Van Yün İpliği Fabrikası, hem faaliyetleri ile hem de binaları ile Van kentine örnek olmuş, kent belleğinde iz bırakmış yapılar olduğu anlaşılmıştır. Haklarında neredeyse hiçbir yazılı bilgi bulunmayan bu üç yapı ile ilgili olarak, bu araştırma sonucunda genel değerlendirme ve öneriler şöyledir:

- 1) **Sümerbank Van Bölge Müdürlüğü ve Mağazaları:** Sümerbank'ın Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki iki Genel Müdürlüğünden bir olan Van Bölge Müdürlüğü, 1954 yılından itibaren özelleştirilinceye kadar, il ve ilçelerdeki mağazaları ile bölge insanının ihtiyaçlarını önemli ölçüde karşılamıştır. Özellikle, Van Bölge Müdürlüğü binası olarak kullanılan, Cumhuriyet Caddesi üzerindeki Sümerbank Van Mağazası binası hem işleyişi ile hem kent silüetindeki imajı ile hem de nitelikli mimarisi ile özel bir yapıdır. Mağazası, kent sakinlerinde “tekstilden, ayakkabıdan, yemeklik yağa kadar her ihtiyacın kaliteli ve ekonomik fiyatlarla ulaşılabildiği bir mağaza” imajını oluşturabilmiştir. Bunun yanında, kentin en önemli caddesi olan Cumhuriyet Caddesi üzerinde, fonksiyonu ve mimarisi ile kentin en önemli modern yapılarının yan yana geldiği altı yapıdan biri olması, onu kent tarihi açısından önemli bir kent silüetinin parçası yapmaktadır. Yapı detaylı incelendiği zaman ise, Genel Müdürlük ofisleri, mağaza, lojman ve misafirhaneden oluşan karma fonksiyonlu yapının, İTÜ mezunu Vanlı bir mimar tarafından, bitişik nizam bir arsada tek bir blokta, modern detaylarla rasyonel ve fonksiyonel çözümü, yapıyı modern mimarlık tarihi açısından da incelemeye değer özel bir yapı yapmaktadır.

Kentin modern mimarlık mirası korunması ve sürdürülmesi açısından, bu nitelikli örneğin 2011 Van depremleri sonrasında ayakta kalabilmiş olası önemlidir. Cadde üzerinde kendisine bitişik nizam komşu olan nitelikli modern binalardan Van Belediyesi binası depremden sonra tamamen yıkılmış, Ziraat Bankası binası ise güçlendirme sonrası cephesinde değişimler olmuşken, Sümerbank binasını halen özgün cephesi ile korumak mümkündür. Ancak fonksiyon değişimi sonrası yapılmış olan müdahaleler yapıyı özgünlüğünden uzaklaştırmıştır. Hatta bu değişimler nedeniyle, araştırma sırasında görüşme yapılan çok sayıda eski kent sakini, Cumhuriyet Caddesi'nde eski Sümerbank binasının günümüzde mevcut olmadığını deprem sonrasında yıkıldığını zannettiklerini belirtmiştir. Yapının mümkünse yine eski fonksiyonuna (zemin ve bodrum mağaza, üst katlar ofisler ve konut) uygun kullanılması, bu sürdürülemezse en azından cephesinin eski özgün haline dönüştürülmesi, bu nitelikli modern yapının kent silüetindeki izinin sürdürülmesi için önemlidir.

- 2) **Sümerbank Van Deri ve Kundura Fabrikası:** Bu fabrika, Van'da Sümerbank tesisi olarak planlanıp kurulan ilk ve tek fabrikadır. Bu nedenle yerleşkesi ve yapılarıyla, Van'da Sümerbank sanayi yapıları olarak incelenmesi gereken önemli bir fabrikadır. Türkiye'de deri ve kundura üzerine açılmış ilk Sümerbank fabrikası olan Beykoz fabrikasından sonra, Anadolu'daki hayvancılığın iki önemli merkezi olarak seçilen Kars ve Van'da da fabrikaların kurulması ile, hem deri sanayinin Anadolu'ya yayılması hem de bu bölgelerdeki hayvancılığın sanayi ile buluşarak daha profesyonel yapılması hedeflenmiştir. Ancak kökleri 1800'lü yıllarda İstanbul'daki deri sanayiye dayanan Beykoz fabrikasındaki tüm üretim aşamalarının Van'daki fabrikada bir anda kurulması mümkün olmamıştır. İlk açılışta, ham madde ve üretim işlemlerinin ilk aşamalarının İstanbul Beykoz'da tamamlanarak Van'a getirilmesi ve yine dağıtım için merkeze gönderilmesi şeklinde fabrika çalıştırılmıştır. Bu durum, Türkiye'nin en doğu sınırında yer alan fabrikanın ham madde ve mamul madde için karayolu ile karşılanmaya çalışılan nakliye ihtiyacının fabrikanın ekonomik sürdürülebilirliği açısından zorlayıcı bir faktör olduğu görülmektedir. Van'ın kendi hayvancılık ürünlerini fabrikada ham madde olarak kullanamadığı, dolayısıyla küçükbaş hayvancılığın merkezi olarak seçilen fabrika yerinin bundan istifade edemediği görülmüştür. Hep bir sonraki aşamayı yıllık planlarla planlayarak ilerleyen Sümerbank'ın, ileride Van ve Kars için kendi ham maddesini kullanıp işleyebileceği altyapıyı da oluşturmayı planladığı tahmin edilmektedir. Ancak Beykoz fabrikasının kapatılması, henüz kendi dericilik altyapısının oluşturmamış olan Van kentinde böyle bir sanayi üretimini gelişme aşamasında kesintiye uğratmıştır, özelleştirme sonrasında da üretim sürdürülememiştir. Van Kütüğü (YYÜ, 1993) incelendiğinde ise yapılmakta olan tesisler başlığı altında "Van Gölü Deri ve Sanayi" ve "Vander Dericilik Sanayi" adında iki adet deri işletmesinin adı geçmektedir. Bu noktada, Sümerbank'ın Van'da yaptığı deri ve kundura üzerine faaliyetler, bölgede önemli bir örnek ve eğitim olmuştur. Yerleşkesinde ise, 2011 Van depremleri sonrasında yıkılan bazı yapıları dışındakiler, sonradan ilave edilen yapılarla birlikte Van İŞGEM bünyesinde çok çeşitli alanlardaki girişimci ve çalışanlar tarafından işyeri olarak kullanılmaktadır.

Eski fabrika yerleşkesinin yine Van'daki üretim faaliyetleri için kullanılmakta olması, fonksiyonun sürdürülmesi açısından olumlu bir gelişmedir. Ancak yerleşke çok sayıda işletmeye ve atölyeye hizmet ederken, küçük parçalara bölünmüştür. Sanayileşme açısından ele alındığında, atölye tipi çok sayıda küçük işletme, Sümerbank'ın yapmaya çalıştığı gibi çok büyük bir yerleşkede ülke çapında üretim yapan tek büyük fabrikanın üretimini yerini tutamaz. Bu alanın yeniden tek büyük bir fabrika tesisi olarak kurgulanması ve öncelikle (Van ve çevresinin hayvancılık potansiyeli dikkate alındığında) hayvancılık üzerine olan sanayinin en kıymetlisi olan deri sanayi üretimine odaklanması gerekir. Bu kapsamda Sümerbank tecrübesinden istifade edilirken, Sümerbank'ın Van'da başlayıp gelişmesini sürdüremediği hususların da tespiti ve planlaması gerekir. Bunların başında, yerli sanayi ham maddelerinin (deri vb.) yerinde işlenebilmesi ve dağıtım için demiryolu ağı ile bağlantısının sağlanması gerekmektedir. Yerleşke yapılaşmasının da, Sümerbank'ın Van'da kısmen başlattığı ve diğer illerdeki daha köklü Sümerbank fabrikalarının yerleşke örneklerinde görüldüğü gibi, sadece üretimin olduğu yapılar değil, konutları ve sosyal alanları ile bütüncül bir sanayi yerleşkesine dönüşmesi kente de önemli katkı sağlayacaktır.

- 3) **Van Yün İpliği Fabrikası:** Sümerbank öncesinde 1974 yılında açılıp, 1988 yılından itibaren Sümerbank bünyesinde çalışmaya devam eden Van Yün İpliği Fabrikası, mimarisi ile olmasa bile, işleyişi ile kent tarihi ve endüstri mirası olarak incelemeye değer bir konudur. Deri ve kundura fabrikası kadar karmaşık ve alt yapı gerektiren bir sanayi kolu olmadığı için, ilk açılışından itibaren ham maddesini kendi bölgesindeki küçükbaş hayvancılıktan temin edebilen ve bölge hayvancılığına katkı sağlayan bir fabrika olmuştur. Sümerbank bünyesine dâhil olduktan sonra ise, 1933 yılından beri gelişerek gelen köklü Sümerbank sanayicilik sistemi ile işletilmiş, Sümerbank kapandıktan sonra da uzun yıllar Van İl Özel İdaresi bünyesinde faaliyetlerini devam ettirebilmiştir. Kentin batı sınırında olması ve 2011 Van depremleri sonrası tamamen yıkılmış olması, mimari

özellikleri ve kent belleği açısından araştırılabilecek fazla bir veriye ulaşılamamasına neden olmuştur. Ancak yıkıldıktan 10 yıl sonra bile oraya giden toplu taşıma araçlarının tabelalarında Sümerbank ibaresinin yer alması (Koyuncu, 2022), kentin dış sınırında olsa bile kent belleğinde yer ettiğini göstermektedir. Van Yün İpliği Fabrikası da Van'da bu alanda açılmış ilk fabrika olarak yine bir eğitim merkezi olmuştur. Sonrasında iplik, dokuma ve tekstil üzerine açılacak fabrikalara örnek olmuştur.

Sümerbank sonrasında Van'da yün iplik üretimi zaman zaman devam etmiş olsa da aktif şekilde sürdürülememiş, bu alandaki potansiyel, geçmiş tecrübelerle rağmen değerlendirilememiştir. Van'da küçükbaş hayvancılık halen en önemli geçim kaynaklarını oluşturmaktadır ancak bu alandaki sanayileşme gıda sanayi ile sınırlı kalmaktadır. Günümüzde, yün, pamuk gibi organik ürünler giderek az bulunur olmuş, mevcut tekstil sanayi ürünleri sentetik ham maddeye yoğunlaşmıştır. Diğer yandan yerel haberlerde, Van'da yeterli yün iplik sanayi olmadığı için her yıl çöpe giden (dağlara, derelere, göle atılan) tonlarca yünden sıklıkla bahsedilmektedir. Van'da Sümerbank tecrübesi ile başlayan ve verimli şekilde üretimi olan ve hatta battaniye gibi üretimi bir sonraki aşamalara taşıyan yün iplik sanayinin yeniden canlandırılması gerekmektedir. Bu hususta, Van'da hayvancılıktan elde edilebilecek ham madde potansiyelleri (hayvanın ve yünün cinsi vb.) ile yün ipliğini günümüz ihtiyaçları ve teknolojisine en verimli şekilde adapte edebilecek, tekstil, battaniye, halı, mobilya, yalıtım vb. ürünleri üzerine ar-ge çalışmaları yapılması, eski Sümerbank tecrübesinin üzerine yerel ve güncel gelişmeler eklenerek yün iplik sanayinin Van'da yeniden canlandırılması gerekmektedir.

Van'daki Sümerbank faaliyetlerini ve yapılarını tespit edip belgelemeyi amaçlayan bu çalışmada, üç temel başlık altında üç önemli yapı ve yerleşke tespit edilmiş ve ulaşılabilen tüm verilere en genel hatlarıyla sunulmaya çalışılmıştır. Sümerbank Bölge Müdürlüğü binası, fonksiyonu ile beraber iç mekanları ve cephesi değişmiş, 2011 Van depremleri sonrasında Cumhuriyet Caddesi üzerindeki modern silüet içerisindeki komşu yapıları da yıkılmış veya dönüşmüş olsa da kendi yapıldığı dönemde kentin nitelikli modern yapılarından olduğu için, daha sonra tek başına ele alınıp daha detaylı mimarlık yayına dönüştürülmesi gereken bir konudur. Bölge müdürlüğüne bağlı komşu il ve ilçelerdeki mağazaları da bu araştırmanın devamında incelenmesi gereken önemli araştırma konularındandır. Sümerbank Van Deri ve Kundura Fabrikası, ilerleyen süreçte daha detaylı verilere ulaşılabildiği takdirde daha detaylı araştırmalar yapıp, yerleşkesinin gelişim aşamaları, fabrikanın ileriki dönemleri için yapılan planlamalar, üretim aşamaları, konaklama ve sosyal alanları, kente etkisi, deri sanayi alanında ülke ekonomisine etkisi ve potansiyelleri gibi alanlarda daha detaylı yayınlara dönüştürülmeyi bekleyen bir konudur. Yün İpliği Fabrikası, tekil bir fabrika binasından oluşan küçük ölçekli bir yerleşke olması ve yıkılmış olması nedeniyle, binası hakkında araştırılabilecekler kısıtlı kalmıştır. Ancak fabrika alanında Van'da ilklerden olması, yün gibi kent için önemli bir ham maddeyi dönüştürmesi, işleyişinin Sümerbank geleneğine dayanması ve verimli çalışmış olması, yeniden benzerlerinin oluşturabilme potansiyelinin yüksek oluşu, Van'daki diğer Sümerbank yapı ve yerleşkeleri ile ilişkisi, kent belleğindeki yeri gibi konular, hala daha derin araştırmayı gereken, daha detaylı yayınlarla kayıt altına alınması gereken önemli bir konudur. Bu üç yapıya ilave olarak, 1973 Van İl Yılığında, ildeki bankalar listesinde "Sümerbank" adının da geçmesi konusu netliğe kavuşmamış, Sümerbank'ın sınırlı sayıdaki ilde açtığı banka şubelerinden birisi de Van'da mıydı sorusu cevapsız kalmıştır. Bu konu da ilerde yeni bulgulara ulaşılması haline netlik kazanabilecek bir araştırma konusudur.

Sümerbank Van Bölge Müdürlüğü ve Mağazaları, Sümerbank Van Deri ve Kundura Fabrikası, Van Yün İpliği Fabrikası özelinde ilerleyen bu araştırma, Sümerbank'ın Van'daki yapıları ve faaliyetlerini inceleyen ilk araştırma olarak, konuyu cumhuriyet dönemi sanayileşmesi, Sümerbank tarihi, Van kent tarihi konularından birbirleri ile ilişki kurarak en genel çerçeveden ele almaya çalışmıştır. Van kent tarihi, modern mimarlık mirası, endüstri mirası konularındaki gelecek çalışmalara zemin oluşturması beklenmektedir. Sümerbank'ın Van'daki faaliyetleri ve yapılarının, kentin gelecekteki sanayileşmesi ve sanayi yapıları için önemli bir tecrübe ve örnek olduğu görülmektedir. Bu kapsamdaki tecrübenin aktarılabilmesi için bu alanda daha fazla araştırma yapılması, kent tarihi ve mimarlık tarihi alanında ise yapı ve tesisleri hakkında daha detaylı incelemelerin yapılması ve akademik ortamda paylaşılması önemlidir.

Kaynakça

- Altay, C. (2021). Yüksek Mimar Mühendis Erol Altay'ın yeğeni Cem Altay ile Kübra Kantar'ın görüşmeleri.
- Beykoz Kundura (2021). "Kundura'nın hafızası: Bir fabrikaya sığın dünya sergisi". <https://beykozkundura.com/sergianasayfa>
- Cengizkan, A. (2009). Sonuç yerine... İşçi konutları'nda barınma: Yaşam, kültür ve kentleşme. A. Cengizkan (Ed.), *Fabrika'da barınmak: Erken cumhuriyet dönemi'nde işçi konutları: Yaşam, mekan ve kent*, (s. 255-271) içinde. Arkadaş Yayınevi.
- Çankaya Belediyesi (2018). 11 bin kişi geçmişe yolculuk yaptı. <https://www.cankaya.bel.tr/news/8481/11-Bin-Kisi-Gecmise-Yolculuk>
- Gedik M. (2022). Van İŞGEM Yönetim Kurulu Başkanı Mahmut Gedik ile Kübra Kantar'ın 2022 tarihli görüşmeleri.
- ICOMOS (2023). Resmi web sayfası. <http://www.icomos.org.tr/>
- ICOMOS-TICCIH, (2011) Dublin İlkeleri: Endüstri mirası siteleri, yapıları, alanları ve peyzajlarının korunması için ICOMOS-TICCIH ortak ilkeleri. (Z. Ahunbay, Çev.). (Çeviri tarihi, 2017). http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0914779001536912340.pdf
- İnan, H. (2021). Haydar İnan (Sümerbank Van Mağazasının 4. ve son müdürü, özelleştirme sonrası bina mülk sahibi) ile Kübra Kantar'ın görüşmeleri.
- Kantar, K. (2021-a). Sümerbank Van Mağazası ve lojmanları binası. [FBMTPM7080 kodlu Modern Mimarlık Mirası lisansüstü dersi kapsamında hazırlanan yayımlanmamış ders araştırma raporu]. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Kantar, K. (2021-b). Sümerbank Van Deri ve Kundura Fabrikası. [FBMTPM7080 kodlu Modern Mimarlık Mirası lisansüstü dersi kapsamında hazırlanan yayımlanmamış ders araştırma raporu]. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Kantar, K. (2022). 1950-2000 dönemi eski Van kenti ve Sümerbank yapıları hakkında, Van kenti eski sakinleri ile söyleşiler.
- Koral Türk, M. (1997). *Türkiye ekonomisinde bir öncü: Sümerbank*. Sümerbank A.Ş. / Creative Yayıncılık.
- Koyuncu, M. (2014-a). Sümerbank'ı yok etmek. *Ayrılık vakti* (s. 150-151) içinde. Palmiye Kitapları.
- Koyuncu, M. (2014-b). Yolu Sümerbank'tan geçenlerdenim. *Ayrılık vakti* (s. 186-188) içinde. Palmiye Kitapları.
- Koyuncu, M. (2022). Doç Dr. Menderes Koyuncu (Sümerbank Van Yün İpliği Fabrikası 1989-1993 yılları arasında mühendis çalışanı) ile Güler Özyıldırım'ın 27.05.2022 tarihli görüşmesi.
- Küçükerman, G. (2022). Gözen Küçükerman (1963-1988 Sümerbank çalışanı yüksek iç mimar, Sümerbank Alım Satım Müessesesinden 1988 yılında emekli inşaat emlak müdürü) ile Güler Özyıldırım'ın 01.06.2022 tarihli (telefon) görüşmesi.
- Küçükerman, Ö. (2022). Prof. Önder Küçükerman (1984-1992 yılları arasında Sümerbank/Sümerhali yönetim kurulu üyesi ve tasarım yöneticisi, akademisyen iç mimar) ile Güler Özyıldırım'ın 30.05.2022-02.06.2022 tarihli (email ile) görüşmeleri.
- Kültür Bakanlığı (1995). *Van. Kültür Bakanlığı Yayınları*.
- Özyıldırım, G. (2017). Reading republican period of an anatolian city through city yearbooks: Case of Burdur. *ICONARCH III international congress of architecture: Memory of place in architecture and planning* (s. 673-681) içinde. Selçuk Üniversitesi.
- Sümer Holding (2022). Sümer Holding A. Ş. Genel Müdürlüğü kuruluş ve tarihçe. http://www.sumerholding.gov.tr/files/faaliyet_raporlari/sumer_kurulus.pdf
- Sümerbank (1985). *Sümerbank mağazaları katalogu 1985*. Dünya Süper Veb Ofset A.Ş.
- Şumnu, U. (2020). Sümerbank'tan Gima'ya: Ankara'da mağazacılığın mekânsal dönüşümü. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 361-380. <https://dx.doi.org/10.5505/jas.2020.69672>
- TICCIH (2023). About. TICCIH resmi web sayfası, <https://ticcih.org/about/>
- Van Büyükşehir Belediyesi proje arşivi, 2021
- Van İŞGEM (2021). Eski Sümerbank Van Deri ve Kundura Fabrikası hakkında proje ve fotoğraf arşivi.
- Van İŞGEM (2022). Van İş Geliştirme Merkezi web sayfası. <https://www.vanisgem.com.tr/>
- Van Valiliği (1968) *Van 1967 il yılıhğı*. Ankara: San Matbaası.

Van Valiliği (1973). *Cumhuriyetin 50. yılında Van 1973 il yillığı*. Kral Matbaası.

Van Valiliği (1998). *Cumhuriyetin 75. yılında Van*. ERK Yayıncılık.

YYÜ (1992). *Van kütüğü*. Önder Ofset.

Zelef, H. (2006). Önsöz. *Dosya 03: "Endüstri Mirası"*. TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi, Bülten, no.45, Kasım 2006, 2-5.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı, verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan etmektedir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

1. Yazar %60 oranında, 2. Yazar %40 oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Etik Kurul İzni

Çalışma için Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Yayın Etik Kurulu'ndan 16.03.2023 tarihli ve 14861 sayılı yazı ile izin alınmıştır.

Destek ve Teşekkür

Çalışmaya söyleşilerle katkı koyan eski Sumerbank uzmanlarına, eski çalışanlarına, binaların mevcut sahiplerine ve eski döneme tanıklık etmiş kent sakinlerine teşekkür ederiz.